

Tartu Ülikool
Usuteaduskond
Religiooniuuringute eriala

Monika Lelle-Haav
LASTEKIRJANDUS *FIN DE SIÈCLE* PERIOODIL JA RELIGIOOSED
SUUNDUMUSED
Magistritöö

Teaduslik juhendaja Erki Lind, *PhD*

Tartu 2022

SISUKORD

SISSEJUHATUS.....	5
0.1. Teema valiku põhjendus.....	5
0.2. Töö eesmärk ja uurimisküsimused	6
0.3. Töö ülesehitus	6
0.4. Uurimismetoodika	7
1. EUROOPA KIRJANDUS JA LASTEKIRJANDUS 18.- 20. SAJANDINI.....	8
1.1. Euroopa kirjanduse voolud romantismist 20. sajandi alguseni	9
1.1.1. Romantism	9
1.1.2. Realism.....	11
1.1.3. Modernism kirjanduses ja sümbolism.....	12
1.1.4. Kokkuvõte – Euroopa kirjandusvoolud romantismist 20. saj. alguseni	14
1.2. Lastekirjanduse ajalugu romantismist 20. sajandi alguseni Euroopas – Saksamaa, Inglismaa ja Rootsi näitel.....	16
1.2.1. Rootsi	17
1.2.2. Saksamaa.....	17
1.2.3. Inglismaa	18
1.3. Kokkuvõte lastekirjanduse arengust.....	19
2. VAADELDAVAD LASTERAAMATUD	23
2.1. Sibylle von Olfers (1881–1916).....	24
2.1.1. „ <i>Etwas von den Wurzelkindern</i> “ sisu ja animistlik maailm.....	25
2.2. Elsa Beskow(1874-1953)	26
2.2.1. „ <i>Puttes äventyr i blåbärsskogen</i> “ sisu ja animistlik maailm	27

2.3. Cicely Mary Barker (1895–1973)	27
2.4. Kolme autori loomingu kokkuvõte	29
3. <i>FIN DE SIÈCLE</i> JA RELIGIOOSSED SUUNDUMISED	33
3.1. Moderniseerumisest üldisemalt.....	33
3.1.1. <i>Fin de siècle</i>	35
3.1.2. Max Weberi teesid lummuse kadumisest	36
3.2. Religioossed suundumused <i>fin de siècle</i> perioodil.....	38
3.2.1. Teosoofiast antroposoofiani	40
3.3. Kokkuvõte <i>fin de siècle</i> perioodist ja religioossuse ilmingutest	41
4. ANTROPOSOOFIA JA UURITAVAD LASTERAAMATUD	43
4.1 Antroposoofia.....	43
4.1.1. Taimeõpetus Waldorfi koolis	45
4.2. Antroposoofiline taimevaatlus	46
4.2.1. Päkapiid ja emake Maa.....	49
4.2.2. Undiinid, sülfid ja tulevaimud.....	50
4.3. Kokkuvõte antroposoofilisest taimevaatlusest ja uuritavate raamatute tegelaskujudest ..	51
4.4. Antroposoofia ja uuritavad raamatud tänapäeval	52
KOKKUVÕTE.....	55
Kasutatud kirjandus ja allikad	57
Summary	63
LISAD	65
Lisa 1. „Etwas von den Wurzelkindern“ 1906	65
Lisa 2. Elsa Beskow „Puttes äventyr i blåbärsskogen“ (Beskow 2019).....	66

Lisa 3. Cicely Mary Barker „Flower Fairies of the Spring“ (1923) (Barker 2022)	67
Lisa 4. Elsa Beskow „Päkapikupõnnid“ (Beskow 2018)	68
Lisa 5. Elsa Beskow „Miku läheb mustikale“ (Beskow 2019)	69
Lisa 6. Cicely Mary Barkeri vaimolendite näited (Flower fairies 2022)	70
Lisa 7. Sibylle von Olfers (Olfers 2021)	71
Lisa 8. Sibylle von Olfers (Olfers 2021)	72

SISSEJUHATUS

Käesoleva töö uurimisteema on *fin de siècle* perioodil ilmunud lastekirjanduse žanri ja religiooni kokkupuuted, täpsemalt selle ühisosa kirjeldamine toleaegete lasteraamatute autorite poolt loodud maailmade ja esoteeriliste alternatiivreligioonide poolt pakutavate tõekspidamiste ja ideedega. Magistritöö keskendub lasteraamatutes loodavate maailmade kaardistamisele, nende sündimisele kaasa aidanud kirjandusajaloolise tausta avamisele, *fin de siècle* meeleolude kontrastide kirjeldamisele ja selles ilmunud alternatiivsete religioossete suundumuste kujutamisele.

0.1. Teema valiku põhjendus

Valisin selle teema seetõttu, et kui lehitsesin viis aastat tagasi ingliskeelset Elsa Beskowi lasteraamatut “*Children of the forest*” ja minu ees avanes maailm, milles elasid metsapäkapikud, õhuhaldjad, metsade valdjad, kivirahnu mäekoll jt silmale nähtamatud tegelased. Saadud muljed kõnetasid mind ja lõin väikese kirjastuse ning kirjastasin esimesed Elsa Beskow’i lasteraamatud Carolina Pihelgase ja Hasso Krulli tõlkes.

Asusin uurima, milliseid lasteraamatuid on Euroopas 19. ja 20. sajandi algul veel välja antud ja märkas, et leidub mitmeid erinevates maades välja antud sarnasesse žanrisse kuuluvaid lasteraamatuid. Eestis on sellise lastekirjanduse žanri näideteks August Kitzbergi “Piibelehe-Neitsi” (1969) ja Irma Truupõllu “Rohelise päikese maa” (1936), mis ilmusid küll pea pool sajandit hiljem kui Euroopas, kuid neis loodud maagiliste maailmadega looduspildid on Euroopas ilmunud eelkäijatega võrreldavalt sarnased.

Minus tekkis huvi uurida tolle aja lastekirjandust ajastukohasest religioosset perspektiivist ja tänu juhendaja PhD Erki Lind soovitusel uurida toleaeget lastekirjandust hoopis 19. sajandi lõpul valitsevast miljööst (*fin de siècle*) lähtuvalt otsustasingi valida antud teema magistritööks.

0.2. Töö eesmärk ja uurimisküsimused

Käesoleva magistratöö eesmärk on anda ülevaade 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul tekkinud kindlate struktuuri- ja vormitunnustega lastekirjanduse žanrist sisu ja tegelaskujude kaudu, ajaloolises ning religioosses vaates ja vastata küsimustele – kuidas tekkinud žanr on kooskõlas üldisemate sajandilõpu (*fin de siècle*) meeleoludega ning mida kõneleb see žanr religioosses perspektiivis?

Uurimisküsimused:

- kuidas sobib see žanr kokku lastekirjanduse ajaloos ja kirjanduse ajaloos üldisemalt ilmnunud vooludega?
- missugused on uuritavate lasteraamatute tegelaste ja sisu poolt loodud maailmad?
- kuidas sobib see lastekirjanduse žanr kokku *fin de siècle* meeleoludega?
- milline on neis lasteraamatutes esinevate maailmade puutepunkt religiooniga?

0.3. Töö ülesehitus

Töö on jaotatud nelja peatükki, mis omakorda jagunevad alapeatükkideks. Esimese peatüki teemaks on anda ülevaade Euroopa lastekirjanduse ajaloost üldise kirjandusajaloo taustal, Inglismaa, Saksamaa ja Rootsi näitel. Ajaperioodiks on 16.- 20. sajandi algus. Vaatluse all on kirjanduse areng romantismist realismini ja lastekirjanduse areng sellega rööpselt kulgemas, alates vendade Grimmide esimesest muinasjutukogumikust ja lõpetades vaadeldava perioodiga.

Teine peatükk annab ülevaate vaadeldavatest lasteraamatutest ja nende autoritest. Kirjeldatud on raamatute sisu ja neis loodavaid maailmu. Antakse edasi žanrile iseloomulike tunnuste kokkuvõte.

Kolmandas peatükis kirjeldan *fin de siècle* meeleolusid ja kasutan Max Weberi kuulsat teesi lummuse kaost moderniseerivas Euroopas, vaatlusobjektiks on inimest ümbritsev teaduse-, religiooni- ja kultuuriruumis ilmnevad intellektualiseerumisprotsessi nähud.

Neljandas peatükis keskendun *fin de siècle* perioodil ilmunud lasteraamatute ja religiooni puutepunktidele ning kirjeldan raamatute sisu ja tegelaste võimalikku ühisosa antroposoofilise taimevaatluse ideede vaatepunktidega.

0.4. Uurimismetoodika

Kasutasin magistritöö kirjutamisel paberkandjal ilmunud töös vaatluse all olnud lasteraamatud:

- Elsa Beskow „Päkapikupõnnid“ ja „Miku läheb mustikale“
- Sibylle von Olfers „*Etwas von den Wurzelkindern*“
- Cicely Mary Barker „*Flower Fairies of the Spring*“

Teoreetilise osa kirjutamiseks kasutasin Tartu ülikooli raamatukogu andmebaasidest leitud raamatud ja artiklid, mis käsitlevad kirjanduse ajalugu, ühiskonna arengut modernismi suunas, *fin de siècle* meeleolusid, Max Weberi lummusest vabanemise teeside analüüse, esoteerikat.

1. EUROOPA KIRJANDUS JA LASTEKIRJANDUS 18.- 20. SAJANDINI

Kirjeldan selles peatükis lastekirjanduse arengut kolme Põhja-Euroopa maa – Saksamaa, Inglismaa Rootsi – näitel ja ajaloolisi taustu avava võrdluse tekitamiseks kirjanduse üldisemat arengut Euroopas.

Nimetatud kolme maa valimise esimeseks põhjuseks oli see, et nende maade kirjanikelt on ilmunud kolm magistritöös vaatluse all olevat lasteraamatut.

Teiseks valikupõhjuseks oli eeldus nende maade kultuuriajaloo protsesside sarnase kulgemise kohta – rahvad kuuluvad germaani keeli kõnelevate rahvaste hulka ning asetsevad geograafiliselt maailmakaardil lähestikku. Kolme maa kultuuriruumi jagatud protsessideks võib pidada sarnaseid religioosseid muudatusi, mil neist maadest said protestantlikud maad – tugevnenud luterlusega Rootsi (1530), Saksamaa Brandenburgi liitumisega (1530) ja anglikaanlik Inglismaa (1534) (Harbison, 1955, lk 61-62).

Vaadeldes jagatud kultuuriprotsesse romantismi voolu algamise vaatest, on märgata, et need ilmnevad eelromantismiga ja küllaltki samast ajaperioodist, mil selle ühtsele tekkele Saksamaal, Rootsis ja Inglismaal andis tõuke inglise filosoofi ja luuletaja Edward Young'i poeemi „*The Complaint or Night Thoughts*“ (1742) tõlkimine rootsi ja saksa keelde ajaperioodil 1780-1790 (Ferber 2006, 509).

Alustangi üldisemat kirjanduse ülevaadet romantismi mõttesuuna tekkimisest ja liigun läbi aja- ja kirjandusvoolude modernismini välja. Lisan kokkuvõtte kirjanduse üldisemast ajaloost ja lastekirjanduse ajaloost enne 20. sajandit nii teksti kui ka tabelina. Kirjandusjalooline taust on vajalik, et näidata magistritöös vaadeldavate lasteraamatute sisu kooskõla kultuuri ühe osaga – kirjanduses ja religioonis ilmnenuga.

Trükikunsti edenemine varauusajal andis tõuke kirjanduse laiemale levikule ja teated esimestest trükitud lasteraamatutest, näiteks Inglismaalt, on juba 17. sajandi lõpust, kuid tollane lasteraamatute sisu oli suunatud peamiselt täiskasvanule, mõõndusega, et see sobib lugemiseks ka lastele. See on üheks põhjuseks, miks alustan

Euroopa ajaloolise ja kultuurilise üldisema tausta kirjeldamist romantismi perioodist, mil lasteraamatud hakkasid kandmagi lasteraamatute tiitlit ja olid kirjutatudki laste jaoks (Grenby 2014). Teiseks põhjuseks on see, et romantismi perioodi kirjanikud otsisid ainet muinasjuttudest ning rahvaluulest, mille tuntuimaks väljaandeks on vendade Grimmide muinasjutukogumiku ilmumine 1812-1815. aastal (Travers, 2006, lk 6).

Järgmises magistritöö osas kirjeldangi peamiselt kirjanduse üldisemat arengut, taustaks tolle aja suurte mõtlejate algatused ja religioossed trendid ning selle vaatluse põimumist religiooni ja ühiskonna mõttevoo suundumustega, mis on toimiv kui seotud protsess.

1.1. Euroopa kirjanduse voolud romantismist 20. sajandi alguseni

1.1.1. Romantism

Otsides Euroopa lastekirjanduse juuri, leidsin nende esimesed alged romantismist, aga veel enne seda, kui ilmusid esimesed lasteraamatud, algas see periood väitlustega, milles püüti konstrueerida ideed lapse olemust. See oli kooskõlas tolle ajastukohaste üldinimlike ja ühtäkki üles kerkinud küsimustega, mis mõtisklesid indiviidi ja ühiskonna ning Jumala suhte vahekordadele. Neis väitlustes oli soov kaitsta süütust või kontrollida eksitavaid mõtteid, otsida tasakaalu naudingute ja hariduse vahel, lapselike omaduste säilitamise võimaluste otsimine täiskasvanueas. Lapsepõlve vaadeldi kui mängu- ja vastutustundetuse aega, suurt põgenemist maailmast, mis eelistab mõistust, progressi, rangeid moraalinorme (Thacker & Webb, 2002, lk 13).

Romantismi ideede varaseima ilmnemise kandja Jean-Jacques Rousseau 1762. aastal ilmunud raamatus „*Émile*“ seadis ta kahtluse alla seni kehtinud traditsioonilised vaated, mis nägid last potentsiaalse täiskasvanuna ja suunasid last ebaeakohaselt täiskasvanute väärtuste ja teadmistega võrdväärselt. Ta esitas oma seisukohana revolutsioonilise ja väga olulise, kuid lihtsa vaate, mis suunas tähelepanu lapsepõlve loomuliku kulgemise väärtustamisele. Rousseau „*Émile*“ esimene raamat algab sõnadega: „Kõik on hea, mis tuleb Looja kätest, kõik hävib inimese kätes“ (Rousseau, 1997, lk 77). Ta kirjeldab lapsi kui vahetuid imeolevusi, kes on läbistatud jumalikust olemusest ning satuvad sündides maise kasvatuse mõju alla. Ta osutab tähelepanu

senitundmatule mõtteviisile, mis kutsub üles loobuma rangest kujundavast kasvatuses ning annab juhiseid lapsepõlve loomulikule kujundamisele, pidades oluliseks muuhulgas kasvataja autoriteeti ja eeskuju mõju lapsele ning looduskeskkonna soodsat mõju lapse kasvamisele (Rousseau, 1997, lk 93;105).

Valgustusaja edenedes ja klassitsismi voolu tugevnedes sünnibki valgustajatest filosoofide ideede kõrvale 18. sajandi lõpul uus mõttevool – romantism, mille võimsaimad ilmingud kirjanduses said alguse Saksamaalt, kus sündis valgustusaja ideede ning väärtuste vastane liikumine *Sturm und Drang*. Sellega liitusid peatselt Johann Wolfgang von Goethe (1749–1832) ja Friedrich von Schiller (1759–1805), nad lahkusid klassitsismi ideede juurest, kuid nad ei loobunud kõikidest klassitsismi põhimõtetest koheselt – algselt hüljati klassikalised traditsioonid ja kirjanduslikud konventsioonid, kuid nende loomingu iluideaalid ulatusid ikka üle aegade tagasi antiikkunsti väärtuste juurde ja kirjeldasid vormide täiust ning harmooniat (Rosenthal, 2008, lk 8). *Sturm und Drang* noorte liikmete loomingut – nii nagu me seda tänapäeval tunneme – oleks raske ette kujutada, kui selles puuduks eelromantiku Rousseau 'tagasi looduse juurde pöördumise ideed', samuti Rousseau holistiline lähenemine kultuurile. (Hauser, 1999).

Sel perioodil kerkisid esile ka Jena koolkonna romantikud – Novalis, Wilhelm von Schelling, kelle loomingut ilmestas veelgi suurem kontrast klassitsismi ideedega – igavikulisuse otsimine, müstitsism, mõistusega mittehaaratava, loogiliselt mitteseletatava otsing (Rosenthal, 2008, lk 9).

Samaaegselt kulgesid Euroopas protsessid, mis muutsid murranguliselt inimeste traditsioonilisi eluviise: 18. sajandi lõpul alguse saanud linnastumine oma muutustega majandus- ja sotsiaalelus, manufaktuuride rajamine muutis inimeste kogu senist tööelu ning elukoha valikuid, teadusrevolutsioon, Prantsuse revolutsioon 1789–1799, mille käivitavateks mõttejõududeks olid valgustusfilosoofide tõstatatud küsimused võimust ja sotsiaalsest ebavõrdsusest. Esmapilgul võib tõepoolest tunduda, et valgustajad ja romantikud on oma ideede väärtus-skaalal teineteisel pool äärt – valgustajad ülistavad mõistust ja ratsionalismi ja teisalt romantikud oma tundemaailma lugulauludega, kuid tegelikkuses ei hüljanud kumbki pool nn vastaste väärtusi täielikult (Schneider, 2007, lk 1).

Romantismi perioodil kerkis esile rahvakultuuri tähtsustamine ja au sisse toomine – traditsiooniliste laulude, värsside, lugude, muinaslugude, legendidega. Nende

taasleidmine oli kantud soovist otsida oma rahvuslikke juuri ning leida iseenda ja kogukonna identiteete (Schneider, 2007, lk 7).

1788–1799. aastal avaldas Johann Gottfried von Herder saksa rahvalaulude ja -juttude kogumiku „*Volkslieder*“, mis oli teetähiseks tolleaegsetele Saksa romantikutele kasutamaks oma loomingus eelnevatel aegadel kõrvale jäetud rahvuslikku ainet (Travers, 2006, lk 10).

Ajas edasi minnes, 19. sajandi algul, mil natsionalismi ideede käigus rakendati religioon rahvustunnet pühitsema, hakati taaselustama paganlikku kombestikku ja tunti huvi paganlike riituste ning kommete vastu, näiteks keiserlikul Saksamaal võis teatrilavadel ja raamatulehekülgedel kohata jälle germaani jumalaid (Davies, 2014, lk 757). Eelkristlik ja rahvatraditsioonides hoitud ning edasi kantud mõtteviis polnud Euroopast 19. sajandi alguseks kuhugi kadunud ja ilmnis ootamatutes kohtades taas ja taas. Tooksin siinkohal võrdluse jõega – mõttevoolude jõgi koos oma paljude lisajõgedega voolamas mööda Euroopat, kulgedes läbi ajaloo – mõned jõed on suuremad ja laiemad, nagu näiteks kristlus, mis omakorda lisajõgedeks voolab, paganlik vool, mis samuti mõttevoona voolamas, kuid mõnikord kitsenedes, laienedes, mõnikord maa-aluse jõena oma teekonda jätkamas.

1.1.2. Realism

Liikudes ajavoolus edasi, jõuab kirjanduse vool realismini, mis üldiselt paigutub ajapiiridesse 1830–1870. Realism esindas vastasseisu romantismile, kuid on pea võimatu eristada ühe kindladaatumilist lõppu ja teise algust, sest pea 19. sajandi lõpuni põimusid mõlemad kirjandusnähtused. Realismis hakati kujutama kaasaegset elu nii, nagu see ka tegelikult oli ning kirjanik pidi kirjeldama ümbritsevat elu ilma liialduste ja fantaasialendudeta, uurides tähelepanelikult tegelikkust (Talvet, 1999, lk 134).

Realismil puudus teoreetiline tõukejõud ja metafüüsiline oletamine ja mõtisklemine, nii nagu see oli olnud romantikutel, kes ammutasid oma inspiratsiooni filosoofilisest idealismist. Seevastu realistliku liikumise kirjanikud väljendasid vahetut kogemust – seda mis oli käega katsutav ja kombatav ja raamitud välismaailma tugevusega. Seda soosis 19. sajandi keskpaigaks ümber kujundatud intellektuaalne kliima, millele andis tõuke Auguste Comte'i positivistliku filosoofia ilmunine ja päevakorda ilmusid uued humanitaarteadused: sotsioloogia, psühholoogia ja

poliitökonoomia. Positivismi ja sotsiaalteadusliku ratsionaalsuse saabumise esimene märk oli taipamine subjektiivse mina loomingulisest võimsusest, mis oli "fantaasia" või "kujutlusvõime" varjus olnud üks keskeid ühendavaid kõnekujundeid Euroopa romantismi diskursuses. Sellise kirjanduse tüübi teerajajaks võib nimetada Honore de Balzac'i (Travers, 2006, lk 69).

Realismi voolu alamvooluna ilmnes või kasvas sellest välja naturalism. Naturalismi ilminguid on kirjeldatud alates 1850ndast aastast ja selle tulekus nähti leevendajat realismi voolus esinenud mõnevõrra naiivsetele tõekspidamistele ja teoreetilise fookuse ning sidususe parendajat. Kui seni olid realismi voolus kirjeldavateks määratlusteks ebatäpsed väljendid nagu tõde ja tegelikkus, siis naturalismis olid need asendunud rangema retoorikaga – kliiniline analüüs ning sotsiaalne uurimine. Selle žanri üks mõjukaimaid näiteid oli Émile Zola (Travers, 2006, lk 75). Stefan Berger nimetab 19. sajandi ainsaks silmapaistvaks näiteks Gustave Flaubert'i loomingut, milles sillutub tee modernismi suuna algusele ja tema loomingus on nii romantismi, realismi kui ka naturalismi elemente. Tema loomingust võib esile tuua „*Madame Bovary*“ (1857) (Berger, 2006, lk 297). Jüri Talveti sõnul on samuti selles teoses märgata realismi olulist teisenemist, milles Flaubert kasutab naturalismile omast teaduslikku lähenemist, kuid teisalt ilmnesid tema kirjanandus ka filosoofilised ja psühholoogilised otsingud. Ta naeruvääristab selle kaudu romantikute subjektivismi, lüürilisi emotsioone, püüdlusi ja soovunelmaid tegelikkuse küllastamisel fantaasiaga (Talvet, 1999, lk 155).

1.1.3. Modernism kirjanduses ja sümbolism

Realismi ja naturalismi juurest edasi suundudes jõuame modernismi ilmuniseni. Modernismi tunnused kirjanduses peegeldusid juba siis kui norra dramaturg Henrik Ibsen tõi teatrikirjandusesse esimesed modernismi varajased ilminguid oma 1879. aastal ilmunud näidendi „Nukumaja“ käsikirjas. Michael Levenson on öelnud selle teose ilmunise osas järgmist: „Selle teose väljakutse pole vormilises eksperimendis, vaid läbi diskursuse, temaatika ja ideoloogilise sisu ning ründava müstifikatsiooni ja põhjendatud kriitika kaudu sotsiaalse ebaõnnestumise korral (Levenson, 2011, lk 174)“.

Modernismi kirjanduses on ühetaolisest vaatekohast keeruline määratleda, sest erinevate defineerijate arusaamad modernismist võivad olla mitmekihilised. Michael H.

Whitworth on koondanud modernismi määratlused kolme jaotusesse. Esimene neist on modernistide maailmavaatelisust (nihilism, autoritarism) ja teoste vormilisi tunnuseid arvestav sh müüdi ja metafooride kasutamine. Teine lähenemisviis proovib määratleda modernismi ajaloo perioodilisusest lähtuvalt ja kirjandusajaloost lähtuvalt, mil romantism ulatab modernismile teatepulga ja siia lisandub veel sotsioloogilisest kontekstist lähtumine – mõistmaks modernismi kui megapoliitse eksperimendi tulemust (Whitworth, 2007, lk 5). Modernism ilmnes kõige enam linnades, milles leidis rohkelt „modernismi vilju“ – elektrivalgus, mehhaniseeritud transport, laiad tänavad, kaubamajad – seal põimused erinevad sotsiaalsed kihid immigrantidest põliselanikeni. Kriitikud on ette heitnud modernistlike autorite teostele nende poolset linlikku eluviisi kanoniseerimist (Whitworth, 2007, lk 182).

Kolmas lähenemine on samuti kontekstuaalne ning kasutatud on põhjus-tagajärge seose keelt (nt ajalooliste sündmuste nn saadused ja tulemused). Modernismi vastus ajaloolisele kontekstile on selle mõistmise püüe – need teosed pole mitte sügava kultuurilise murrangu peegeldused, pelgad ülestähendused, vaid on samaaegselt ka vastused, et seda murrangut mõista (Whitworth, 2007, lk 6).

Romantismi ja modernismi põimumist võib leida selles, mil sajandivahetusel kerkis taaskord jõulisemalt esile romantismile omane rahvusliku muinasaja ja seda talletava rahvaluule viljelemine. Sellest kõneleb ka Michael Withworth, nimetades modernismi tunnuste hulka müüdi ja metafooride kasutamise. Jüri Talveti kokkuvõttes on selline sajandivahetusel esinenud žanr uusromantiline sümbolism. Selle üheks esindajaks nimetab ta William Butler Yeats'i (1865-1939) – kes oli „iiri renessansi“¹ vaimne juht iiri muinasjuttude kogumiku autor (Talvet, 1999, lk 176). Ka Withworth nimetab Yeats'i, kuid tema kasutab määratlusena sümbolismi mõistet (Whitworth, 2007, lk 68). Kirjandusajaloo mõistete teisenemine ajas on jätnud sümbolismi mõistena modernismi mõiste alla, kuid refereerides Withworth'i, on tema sõnul sümbolism ei midagi enam ega vähemat kui katse spiritualiseerida kirjandust, et väljuda vanadest retoorikamudelitest ja vormidest. Kirjeldus on pagendatud ja ilusaid vaatlusobjekte võib võluvael sümbolites esile kutsuda, seda sümboliseerimas mõtteviis, et objektide hinge võib muuta nähtavaks (Whitworth, 2007, lk 67).

Nagu inglise luuletaja ja kriitik Arthur Symons märkis oma kaasaegse liikumise uurimuses „*The Symbolist Movement in Literature* (1899)“, siis sümbolism destilleeris

¹ keskaegsest keldi folkloorist ning mütoloogiast inspireeritud liikumine (siinkirjutaja märkus)

*fin de siècle*² meelsusest välja teatud sõnastamata elemendi transtsendentaalsest vaimsusest, kiindumuse seesmisest, mis võimaldas sellel luua luulet, mille vormiliselt täiuslikku, kuid hermeneutiliselt väljakutset nõudvat võisid kogeda nii kirjanik ja ka lugeja kui puhast vabaduse hetke (Travers, 2006, lk 127).

Seda luulet iseloomustab Symons'i ideid kokkuvõttev loetelu:

- „mäss välisuse vastu
- mäss retoorika vastu
- mäss materialistliku traditsiooni vastu
- püüd lahutada ülim olevus – hing, kõigest olemasolevast ja teadvustatust
- sümbolid, mille abil saab objektide hinge nähtavaks muuta
- paljude koormate alla langenud kirjandus saab oma vabaduse ja autentse kõneviisi (Travers, 2006, lk 128)“.

Jüri Talveti kokkuvõttes: „Sümbolistliku luule teisenemine romantilisest luulelaadist väljendub peamiselt selles, et luule polnud enam isikustatud, vaid kogu looja mõttelaad ja elutunnetus olid andud kujundite kaudu, sealjuures polnud esmatahtis see, et lugeja mõistaks edasi antud peidetud vihjeid, metafoore ja varjundeid samamoodi nagu seda tajus autor (Talvet, 1999, lk 159)“.

1.1.4. Kokkuvõte – Euroopa kirjandusvoolud romantismist 20. saj. alguseni

Iga eelnev kirjandusvool, mille vahetab välja uus, ei lõppe ega katke, vaid põimuvad taanduv vana ning ilmuv uus. Romantismi vool algas eelromantismi ilmingutega, milleks võib pidada Jean-Jacques Rousseau 1762. aastal välja tulnud raamatu „*Émile*“ ilmunist. Saksamaal *Sturm und Drang* liikumisega ilmnenud romantismi mõttevool muutis edasiste aastate jooksul suunda ja 1830–1870 saabus realism, esindades vastasseisu romantismile. Realismist kasvas välja naturalism ja selle ilminguid on kirjeldatud alates 1850ndast aastast. 1857. aastal ilmunud Gustave Flaubert'i „*Madame Bovary*“ on üheks ilmapaistvaimaks näiteks, milles sillutub tee modernismi suuna algusele ja tema loomingus on põimunud romantismi, realismi kui ka naturalismi elemendid. 19. sajandi lõpp näitab juba jõulisemalt märke ilmnevast uuest

² *fin de siècle*- sajandi lõpp (pr)

suunast, mida tunneme modernismi nimetuse all. Modernismi varajaste ilmingute näitena võib tuua norra dramaturgi Henrik Ibseni 1879. aastal ilmunud näidendi „Nukumaja“, milles peegeldusid modernismi tunnused kirjanduses. Kokkuvõtva ülevaate saamiseks lisan Euroopa kirjandusvoolud Tabelisse 1.

Tabel 1. Euroopa kirjandusvoolud romantismist modernismini

Eelromantism 1762 →	• Rousseau ideede avaldamine raamatus „<i>Émile</i>“ – lapse olemuse idee konstrueerimine • tagasi looduse juurde pöördumise ideed
Romantism 18. sajandi lõpuaastad →	• iluideaalide ulatumine üle aegade tagasi antiikkunsti väärtuste juurde ja vormide täiuse ning harmoonia kirjeldamine • igavikulisuse otsimine, müstitsism, mõistusega mittehaaratava, loogiliselt mitteseletatava otsing • rahvakultuuri tähtsustamine ja au sisse toomine – traditsiooniliste laulude, värsside, lugude, muinaslugude, legendidega
Realism 1830–1870	• kirjanikud väljendasid vahetut kogemust – seda mis oli käega katsutav ja kombatav ja raamitud välismaailma tugevusega • ümbritseva elu kirjeldamine ilma liialduste ja fantaasialendudeta, tegelikkuse tähelepanelik uurimine • kirjeldavateks määratlusteks autorite subjektiivsusena tõde ja tegelikkus
Naturalism kui realismi alamvool 1850 →	• autoripoolne tõde ja tegelikkus asendatakse rangema retoorikaga – kliiniline analüüs ning sotsiaalne uurimine
Modernism 1879 → Sümbolism	• nihilism – sotsiaalsete tavade eitamine ja nende vastu võitlemine • müüdi ja metafooride kasutamine • rahvusliku muinasaja ja seda talletava rahvaluule viljelemise esilekerkimine romantikute loomingu kaudu • sümbolism – katse spiritualiseerida kirjandust, et väljuda vanadest retoorikamudelitest ja vormidest • autorite looming on isikustamata, elutajumus on kätketud mitmeti mõistetavatesse metafooridesse ja varjunditesse

Otsides vastust uurimistöö küsimusele, kuidas sobitub üldisem kirjanduse vool kokku uuritavate lasteraamatute žanriga, siis toon eelneva põhjal välja kaks punkti, mis vastavad sellele küsimusele kirjanduslikke motiive arvestades :

- muinaslugude ja legendide kogumike ilmumine romantismi perioodil
- muinasjuttude ja müütide motiivide kasutamine kirjandusloomes modernismi perioodil

See on aluseks uurimistöö järgmistele osale, milles vaatlen lastekirjanduse arengut, ajastu üldisemaid meeleolusid ja religioosseid suundumusi ning nendes protsessides ilmnenud võimalikku kooskõla vaadeldavate lasteraamatutega.

Kui kõrvutada töös uuritavate lasteraamatute žanri, mille tegelased on metsapäkapikud, õhuhaldjad, metsade valdjad, kivirahnu mäekoll jt silmale nähtamatud tegelased, siis võiks seda üleloomulike ja müütiliste tegelaste põhjal määratleda esmapilgul justkui muinasjutuks. Kuid traditsioonilisel muinasjutul on kindel žanr – muinasjutt pärineb rahvajutust, mille algset pärimust on suulise edasikandmise tõttu keeruline välja selgitada (Knowles & Malmkjaer, 1995, lk 18). Veel tuntakse kunstmuinasjuttude žanri, milles kasutatakse traditsioonilise muinasjutu elemente, milles need põimuvad autori ilukirjanduslike fantaasiaväljendustega ja mille alusepanijaks oli 19. sajandi keskpaiku Hans Christian Andersen (Teverson, 2013, lk 127). Tuginedes eelnevale, võib järeldada, et antud lastekirjanduse žanril olid puutepunktid 18. sajandi lõpul ilmnenud romantismi vooluga, milles ilmunud raamatute tegelasteks olid üleloomulikud ja müütilised tegelased ja 20. sajandi algul esile kerkinud modernismiga, eelkõige sümbolismiga, milletaoline kirjandus kätkes eneses pöördumist müütide, muinasaja meeleolude poole ja objektide hingestatuse poole. Lastekirjanduse arengust üldisemate kirjandusvoolude taustal teen kokkuvõtte järgmises töö osas.

1.2. Lastekirjanduse ajalugu romantismist 20. sajandi alguseni

Euroopas – Saksamaa, Inglismaa ja Rootsi näitel

Selles peatükis teen üldisema ülevaate Saksamaa, Inglismaa ja Rootsi lastekirjanduse ajaloost ja katse kaardistada sealset mõtte voolamist alates romantismi perioodist kuni 20. sajandi alguseni. Koostan kirjanduse üldisemast arengust ja

lastekirjanduse arengust järgneva peatüki lõpul kokkuvõtte Euroopa kirjanduse vooludest tabelina, milles kasutan selles ja eelmises peatükis kirjeldatud andmeid.

1.2.1. Rootsi

Teated esimestest rootsi muinasjuttudest, mis kirjutati lastele, pärinevad 18. sajandist, mil tolleaegsed kuninglikust soost vanemad soovisid kinkida oma lastele muinaslugusid. Nii trükitigi tulevase monarhi Gustav III viienda sünnipäeva auks 1751. aastal esimene teadaolev loomamuinasjutt (Kåreland, 2008). Romantismi saabumist Rootsi kirjandusse määratletakse aastast 1809, kui leidsid aset suuremad poliitilised murrangud ja uue konstitutsiooni kehtima hakkamisega kaotati tsensuur. Tolleaegsed värssid olid kantud folklooriküllusest – läbistatud päkapikkude, haldjate elementidega. Sarnane rahvusluse voog ilmnas ka teistes kirjandusžanrites, kus gooti romantism põimus Põhjamaade folkloori ja ajaloo (Litteraturhistorien.se, 2022). Mõjutatuna vendade Grimmide tööst olid Rootsis suuliste rahvajuttude ja rahvaluuletuste talletajateks A.I. Arwidsson ja G.O. Hyltén-Cavallius ja G. Stephens. Arwidsson avaldas 1834–1842 rootsi rahvalaulude kogumiku ja aastatel 1844–49 avaldasid Hyltén-Cavallius ja Stepheni rootsi rahvajuttude ja seikluste kogumikud (Kåreland, 2008).

Esimene realismi läbimurret tähistav ajalooline noorteraamat „*Barnen från Frostmofjället*“ ilmus 1860, autoriks Laura Fitinghoff, millest sai rohkelt teistesse keeltesse tõlgitud ja populaarne teos (Fadiman, 2022). Romantismi dominantsus vähenes 19. sajandi lõpul, mil naturalism ja sümbolism olid sillutanud teed 20. sajandi alguses saabunud modernismile (Litteraturhistorien.se, 2022). Selma Lagerlöf'ilt ilmus noorsooraamat „Nils Holgerssoni imeline teekond läbi Rootsi“ (1906), mis oli algselt mõeldud geograafia õppimise toetamiseks ja koolides kasutamiseks, kuid saavutas samuti kiiresti üleilmse populaarsuse.

1.2.2. Saksamaa

Otsides saksa lastekirjanduse juuri, romantismiperioodist, mis sai Saksamaal alguse 18. sajandi lõpul võib need leida üheaegselt natsionalismi ideede sünnihetkedega. Aastatel 1803–1814 hakkasid Saksamaal tugevnema Napoleoni jõulisele sõjategevuse tulemusena prantsuse kultuurimõjutused. Vastukaaluks tärkas

Saksamaal tasahilju rahvusluse ideoloogia ja kultuurikeskkonda rikastasid 1812-1815. aastatel vendade Grimmide poolt kogutud rahvamuinasjutud (Travers, 2006, lk 10).

Muinasjutukogumiku pealkirjaks sai „Laste ja kodumuinasjutud“ – *Kinder- und Hausmärchen* (Talvet, 1999, lk 120) ja selle ilmumine romantismiperioodil jääb suurtähisena märgistama Saksamaa lastekirjanduse sünni. Vennad Grimmid saavutasid selle muinasjutukogumikuga laialdase tuntuse kogu Euroopas ning küllap seetõttu jäid varju Johann Gottlieb Schummel`ilt ilmunud Saksamaa esimesed, lastele kirjutatud neli juttu, mis lisati väljaandele „*Kinderspiele und Gespräche*“ juba aastatel 1776-1778 (Blamires, 2008, lk 51).

19. sajandil sündis saksa filoloogia ja alul ühtisid filoloogide seisukohad lastekirjanduse osas vendade Grimmide poolt esitatud seisukohtadega, mis seisnesid selles, et tõeline lastekirjandus saab olla ainult traditsiooniline muinasjutt. Hiljem hakati siiski lastekirjanduse hulka arvama ka spetsiaalselt lastele kirjutatud moraalijutukesi. Kahekümnenda sajandi vahetuse paiku äratas Hamburgi õpetaja Heinrich Wolgast (1860-1920) laialdast tähelepanu oma esseega „*Das Elend unserer Jugendliteratur*“ ("Meie lastekirjanduse viletsusest" (1896). Seal tõstatas ta küsimuse, et lastele mõeldud kirjandus peaks olema sarnane "kunstiteosele" (Ewers, 2002). Antud küsimus kerkis seetõttu, et 19. sajandi teisel poolel oli kasvav kommertsialiseerunud sentimentaalsus ja sensatsioonijanu tekitanud lastekirjanduses kvaliteedilanguse. Siinkohal viidati lastekirjanduse viletsusele ja kvaliteedilangusele Karl May võltsitud India ja Metsiku Lääne juttude populaarsuse tõttu, sest sel ajal paistsid need saksa lastekirjanduse ajaloos erakordselt silma (1887-1897). Kuni 1940. aastani oli ainuüksi saksa lugejatele müüdud neid väljamõeldud seiklustele baseeruvaid raamatuid ca 7 500 000 (Fadiman, 2022).

1.2.3. Inglismaa

Esimesed teated Inglismaal ilmunud lasteraamatust jäävad aastatesse 1713-1767 ning on kokku lepitud, et esimene kirja pandud lasteraamat „*A Little Pretty Pocket Book*“ ilmus John Newberry poolt aastal 1744 (Knowles & Malmkjaer, 1995, lk 2). Edasi järgnes periood, mil ilmusid lasteraamatud, mille sisuks olid religioosse elemendiga moraalijutukesed, mis kätkesid eneses erinevate iseloomuomadustega poisikeste juhtumisi, milles vastandati upsakust ja ärahellitatust ning vagadust ja töökust. Sealt edasi avas seiklusjuttude žanri ilmnemise inglise lastekirjanduses 1719.

aastal ilmunud Daniel Defoe raamat „Robinson Crusoe seiklused“ (Knowles & Malmkjaer, 1995, lk 5).

1823-1846 tõlgiti esmakordselt inglise keelde vendade Grimmide ja Hans Christian Anderseni muinasjuttude kogumikud, mis saavutasid suure populaarsuse, sest urbaniseerumine ning tööstuspööre tekitas moodsa ajastu surve käes vaevlevates lugejates tõelise janu taolise vastumürgi järele (The British Library, 2022). Enne seda polnud Inglismaal veel sarnaselt muinasjuttude kogumikku avaldatud ja Grimmide tõlked täitsid tollase tühimiku ja seeläbi ilmusid ka briti lastekirjandusse traditsioonilised muinasjutud (Knowles & Malmkjaer, 1995, lk 19).

Populaarne moraali-juttude vorm, leidis tunnustust pedagoogilise elemendina ja selle kõrgepunkt jäi 19. sajandi esimesse dekaadi, kuid isegi tänapäeval pole nende juttude kasutamisest täielikult loobutud. Sealt edasi, sama sajandi keskpaik jätkas inglise lastekirjandus uute seiklusjuttude ilmumisega, mille üheks näiteks võib tuua Robert Luis Stevenson'i lasteraamatut „*Treasure Island*“, mis ilmus aastal 1883 (Knowles & Malmkjaer, 1995, lk 4-6).

Samal ajajärgul ilmus Lewis Carroll'ilt 1871. aastal „*Alice in Wonderland*“, mida nimetatakse Inglismaa lastekirjanduse „kuldse ajajärgu“ teetähiseks. Sajandi lõpupoole ja uue alguses ilmuvad Kenneth Grahame „*Wind In The Willows* (1908)“ ja kerkivad esile sellised maailmakuulsad autorid nagu Beatrix Potter, Frances Eliza Hodgson Burnett jt (Knowles & Malmkjaer, 1995, lk 19).

Nende autorite loomingu fantaasia ilmneb tegelaskujude antropomorfistlikes elementides, mille näitena võib tuua selle, et loomad tegutsevad neis lugudes inimesesarnastena, neil on äratuntavad inimtüüpide iseloomujooned, nad tunnevad samu tundeid, mida inimesedki.

Magistritöös vaadeldavate raamatute tegelaskujude osas võib leida Grahame, Potter'i ja Burnett'i loomadest tegelaskujudega sarnasust, kuid Beskow'i, Olfersi loomadest tegelaskujud pole riidetud inimesesarnaselt, kuigi kõnelevad nagu inimesed. Samuti on erinevuseks see, et Beskow, Olfers ja Barker on hingestanud ka taimed ja maa.

1.3. Kokkuvõtte lastekirjanduse arengust

Euroopa moodsa, lastekirjanduse arengule andis esimese tõuke see, kui valgustusaja filosoofid ja haritlased nõ avastasid oma teostes lapse. Tuntuim neist oli Jean-Jacques Rousseau, kes avaldas lapsekasvatuse põhimõtted romaanis „*Émile*“.

Valgustusajal ilmnenu, moodsana mõistetud lapsekäsitlusest inspireerituna kirjutasid mõned autorid 18. sajandi keskel esimesed raamatud, mis olid mõeldud ainult lastele, võttes arvesse eakohasust ja arenguetappe. Eesmärgiks oli see, et noored lugejad saaksid end samastada raamatutes esitatud tegelaskujudega (Maeyer, Ewers, & Ghesquière, 2005, lk 53).

18. sajandi teisel poolel toimus murranguliste kultuuriliste muudatuste käigus see, et hakati täielikult eristama lastekirjandust kui päris omaette žanri, mis polnud enam kiriku- ja kooliraamatutest koosnev kirjandus. Lastekirjanduse algusaastail oli selle sisu täidetud peamiselt hariduslikel kavatsustel kirjapanduga, mis kätkes religioosset ja moraalset dimensiooni. 19. sajandi jooksul aga haarasid lastekirjandusest tugevalt kinni religioossed või konfessionaalsed voolud oma võitluses religioosse kultuurilise hegemoonia säilitamise eest (Maeyer, Ewers, & Ghesquière, 2005, lk 11).

Minu käsutuses olnud materjali põhjal võib järeldada, et Rootsi, Saksamaa ja Inglismaa lastekirjanduse areng on olnud aja jooksul sarnane, kokkuvõttes Tabelis 2 nähtub, et esimese lasteraamatu ilmumine jääb Rootsis, Saksamaal ja Inglismaal 18. sajandisse, kuigi erinevates allikates on viiteid ka võimalikele varem kirja pandud lasteraamatutele, kuid andmed nende kohta on ebaselged ja pole piisavalt hästi säilinud. Esimeste lasteraamatute ilmumise aasta dateerimine saavutatud kokkuleppeliselt.

Romantismiaegne muinasjutu periood saab alguse kõigil kolmel maal 19. sajandi alguses ning seiklusjuttude periood, asetseb samuti sarnasel ajateljel – 19. sajandi lõpul. Magistritöös vaadeldava kolme autori sarnaste maailmadega lasteraamatud ilmuvad kõik samal ajaperioodil – 20. sajandi algul.

Tabeli 2, veerus „Euroopa kirjandust mõjutanud voolud 17.-20. saj.“ on esimeste ilmunud lasteraamatute moraalijuttude sisu kooskõlas valgustusaja ideedega jagada inimesele teadmisi ja haridust.

Ka edasine areng läheb ühes voolus Euroopa kirjanduse üldisema arenguga, õieti sünnib romantismi voolust esimene lastele kirjapandud looming ja minu poolt otsitavate päkapiku-, haldjate- jt üleloomulike olenditega lugude pärinemise esimene võimalik niidiots on leitud. Nende lugude kaudu säilisid romantismi ideed, ületades realismi

voolu ja taasilmutasid end jõulisemalt üha sekulaarsemas ühiskonnas ka modernismi voolus.

Tuginedes eelmiste peatükkide kirjeldustele, saab viidata, et vaatamata ratsionaliseerimise käigus ilmnenu maagilise mõtteviisi ja lummuse kaole Euroopas, ei katkenud esimeste lasteraamatute ilmumisaegne romantismi vool sellekski ajahetkeks, – mil ilmusid magistritöös vaadeldavad muinasjutulised lasteraamatud.

Alan Richardson'i määratlus romantismi ja muinasjutu seotuse kohta annab aimu järgnev tsitaat: „Varased romantikud olid muinasjutu absoluutse päritolu määrajateks ja löid sellele kriitikavälise transtsendentse staatuse, andes ainest rohkele muinasjutualasele kirjandusele, mida järgiti. Romantiline usk muinasjutu probleemivabasse traditsioonilisse staatusesse ja suulisesse, rahvalikku päritollu on jätkuvalt selle võimalikuks aluseks.“ (Thacker & Webb, 2002, lk 18)

Tabel 2. Lastekirjanduse areng Rootsi, Saksamaa, Inglismaa 17. – 20. sajandini

	Esimeste lasteraamatute ilmumine	Romantismi ajajärgu muinasjutu perioodi algus	Seiklusjuttude ilmumise algus	Magistritöös vaadeldavate lasteraamatute ilmumisaasta <i>fin de siècle</i> perioodil
Rootsi	1751	1809	1906	1901
Saksamaa	1776-1778	1812-1815	1887	1923
Inglismaa	1713-1767	1823-1846	1883	1906
KLASSITSIM		ROMANTISM	MODERNISM	
Euroopa kirjandust mõjutanud voolud 17.-20. saj.	valgustusajastu kirjandus/ eelromantism	romantism	realism naturalism	modernism sümbolism

Proovides määratlada nende kolme autori lasteraamatute žanri kuuluvust, on väga keeruline sobitada neid ühe või teise liigituse alla, nende ilmumise aeg jääb 20. sajandi algusesse, mil ilmnes vooluna sümbolism. Sümbolismi elementideks on

muuhulgas ka muinasjuttude ja müütide ning rahvaluule, kuid minu käsutuses olnud modernismi voolus tekkinud sümbolismi voolu käsitlevates teostes ei mainitud lastekirjandust ega lastekirjanikke. Samas kirjeldatakse asjaolu, et sümbolistlikus luules antakse peente vihjete ning metafooride kaudu edasi autorite elutajumusest kantud kujundeid. Kui vaadelda nende lasteraamatute maailmu, siis ka need kannavad eneses muinasjuttudele iseloomulikke metafooride ja kujundeid ja see osa võib olla autorite elutajumuse väljenduseks. Võrreldes teiste kaasaegsete autoritega nagu seda olid Grahame, Potter'i ja Burnett'i oma loominguga, ilmneb erinevus tegelaskujude antropomorfistlikes elementides, mille näitena võib tuua selle, et loomad tegutsevad neis lugudes inimesesarnastena, neil on äratuntavad inimtüüpide iseloomujooned, nad tunnevad samu tundeid, mida inimesedki, kuid Beskow'i, Olfersi loomadest tegelaskujud pole riietatud inimesesarnaselt, kuigi kõnelevad nagu inimesed. Samuti on erinevuseks see, et Beskow, Olfers ja Barker on hingestanud ka taimed ja maa.

2. VAADELDAVAD LASTERAAMATUD

Magistritööd ajendas mind kirjutama küsimus: kuidas tekkis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul Euroopas arenenud tööstusmaades lastekirjanduses kindlate sisu- ja vormitunnustega alaliik, milles erinevad autorid lõid sarnaseid animistliku looduskäsitlusega maailmu, milles on omistatud antropomorfistlikud jooned loodusnähtustele, taimedele, loomadele. Siinkohal kasutan mõistet animism kui maailmakäsitlust, mille tuumaks on antropomorfism ja personifikatsioon, milles on hingestatud:

- loomad
- taimed
- loodusnähtused
- maa, kivid, veekogud
- kalendrikuud
- aastaajad
- emake Maa

Tolle ajaperioodi lastekirjandusest on kõige laiemalt tuntud nn rääkivate loomade žanr, mille näideteks on Inglismaal ilmunud lasteraamatuid: Beatrix Potter'i „*The Tale of Peter Rabbit*“ (1901) ja Kenneth Graham'i „*The Wind in the Willows*“ (1908). Tess Cosslett kirjeldab oma raamatus „*Talking Animals in British Children's Fiction, 1786–1914*“ nende kahe autori loomingut järgmiste mõtetega – Potter kombineerib oma lugude jutustamisel mängeldes antropomorfismi erinevaid kihtide, kaasates sinna loomade kõne, riietumise ja käitumise. Sealjuures inimesi ja loomi eristav vahet tegemine on viidud hämara piirini. Graham suudab oma raamatus neid piire veelgi nihutada ja hämmastab selliste loomade karakteritega, kes on võimelised isegi suurust muutma, et tegutseda vabalt inimeste maailmas: juhtida autot, sõita hobusega, reisida rongiga, olles ise tegelaskujudena hoopis sellises suuruses, kes tavapäraselt elaksid maa sees uruaugus. Samuti võib selles loos täheldada poliitilist

allegooriat, mis väljendub toleaegete ühiskondlike seisuste kirjeldamises tegelaskujude (loomade) kaudu (Cosslett, 2016, lk 12).

Esmapiigul võib tunduda, et need raamatud, mille oma magistriritöösse valisin ja Cosslett'i poolt kirjeldatud žanri lasteraamatud on sarnase sisu, pildikeele ja tõlgendamisvõimalustega, kuid analüüsides nende raamatute sisu, pildikeelt, tegelaskujusid, loodud maailmu, ilmneb erinevusi, sest seda lastekirjanduse žanri, mida mina vaatlen, kirjeldab üldisemalt järgnev: kogu loodus on hingestatud ja elav, lillehaldjad kannavad endas taimede ilu ja iseloomu ning nad on taime elujõu ja olemuse sümboliks. Loomad on riietamata, nad pole inimese rollis ja on olemas piir loomade ning inimeste vahel, kuid loomadele on antud inimesega sarnaselt iseloom ning kõne- ja tegutsemisvõime. Ka ümbritsev loodus on hingestatud ja elav.

Inglismaal esindas sellist animistlike loodusmaailmadega lastekirjandusvoolu: Cicely Mary Barker (1895–1973), Saksamaal Sibylle von Olfers (1881–1916), Rootsis Elsa Beskow(1874-1953).

Järgmistes alapunktides kirjeldan lähemalt nende kolme autori poolt loodud raamatute sisu ja maailmu.

2.1. Sibylle von Olfers (1881–1916)

Saksamaalt pärit Sibylle von Olfersi lasteraamatud ilmusid 20. sajandi algusaastatel. Need raamatud olid tema poolt kirja pandud luulevormis ja ta oli ise ka illustratsioonide autor. Olfers kirjutas ja maalis oma raamatuid väikesele õele, tema raamatute illustratsioonid on juugendstiilis, mille kõrgaeg jäi magistriritöös vaadeldava sajandivahetuse perioodi (Floris Books, 2022).

Tema tuntuimad raamatud kannavad järgmisi pealkirju ning seal esinevad järgmised tegelased:

- „*Was Marilenchen Erlebte*“ (1905) – lugu tüdrukust ja lumelastest
- „*Windchen*“ (1910) – lugu poisist ja tuulelastest
- „*Im Schmetterlingsreich*“ (1910) – lugu liblikalastest, kes elavad nagu inimlapsedki

- „*Prinzeßchen im Walde*“ (1909) – lugu metsaprintsessist, kes elab koos hommikukastelastega, samblalastega, taevatähelastega, ta sõpradeks on hirv, jännes, orav ja õpetajaks vares
- „*Etwas von den Wurzelkindern*“ (1906) – lugu juurelastest, kelle emaks on emake Maa

Raamatud on sisult loodust kirjeldavad ja tegelasteks on personifitseeritud loodusnähtused nt tuul, lumi, mis ilmuvad lugejate ette lumelastena ja tuulelastena. Isikustatud on ka taimed ning maa – tema tuntuimas raamatus „*Etwas von den Wurzelkindern*“, mis ilmus 1906. aastal on taimed väikesed hingestatud olendid, kes elavad emakese Maa rüpes (Lisa 1). Järgmises alapunktis kirjeldan selle raamatu sisu.

2.1.1. „*Etwas von den Wurzelkindern*“ sisu ja animistlik maailm

Raamatu sisuks on luulevormis jutustus maarüpes elavatest lastest, kelle ema on emake Maa. Kirjeldatakse, kuidas taimelapsed ehk juurelapsed magavad talvel maa sees ja kevade saabudes tuleb emake Maa neid äratama. Kõigepealt peavad nad korrastama oma värvilised kleidid ja siis saavad nad üheskoos maapinnale minna, kus nad veedavad suve koos sõpradest putukatega ning sügise saabudes naasevad nad taas rõõmsatena emakese Maa rüppe (Olfers S. v., 2016).

Autor loob siin väikesele lugejale animistliku maailma, milles hingestatud taimed on kui väikelapsed, nad sarnanevad inimestega – neil on ema, kodu, sõbrad. Nende päevasündmused on laste igapäevasündmustega sarnased – magamine, riidessepanek, õueminek, ema poole pöördumine. Raamatu meeleolu on rõõmus ja helge – suvi on rõõmuaeg, kui aga maale saabuvad kurjad-külmad sügistuuled, pöörduvad lapsed ema juurde ja nendega ühes on sinna turvalisse ja emasoojusega täidetud keskkonda palutud ka kõiksugused putukad ning lepatriinud.

Lapse fantaasiat toidetakse kujutlustega, kus hingestatud lilled on hingestatud putukatega koos inimestega sarnased – inimesesarnased ehk antropomorfised. Maapõu on emasarnane ja personifitseeritud emakese Maana.

2.2. Elsa Beskow(1874-1953)

Rootsi autori – Elsa Beskow`i kirjaniku- ja illustraatoritöö esimesed tiraažid ilmusid juba enne 20. sajandi vahetust, kuid tema esimene läbilöönud lasteraamat „*Puttes äventyr i blåbärsskogen*“ avaldati 1901. aastal (Lisa 2).

Beskow kasutas luulevormi ja proosat ning oli ise oma raamatute piltide autor. Tema looming sarnaneb Sibylle von Olfersi loomingule, sest ka Beskow edastab lugejatele looduses toimuvat selle hingestamise kaudu. Tema lugude tegelasteks on samuti personifitseeritud taimed, loomad, loodusnähtused. Ta jutustab meile metsas elavast valdjust, kelle võimuses on muuta marjule tulnud lapsuke putukasuuruseks ja kes kingib lapsele seikluse metsas, mida rikastavad pohlaemand ja teised silmale nähtamatud metsaelanikud. Beskow personifitseerib taimi, loomi, esitleb päkapikke, haldjaid, metsade valdjaid, mäekolle.

Tema päkapiku- ja haldjalugude loomingut parimateks näideteks peetakse järgmiseid raamatuid:

- „*Tomtebobarnen*“ (1910) – lugu päkapikuperest, kes elavad metsas
- „*Blomsterfesten i Tappan*“ (1914) – lugu lillehaldjatest, kes kogunevad jaanipäevapeole
- „*Årets Saga*“ (1927) – lugu aastaringist, mida ilmestavad taimehaldjad
- „*Solägget*“ (1932) – lugu metsaelanikest ja haldjast, kes leiavad metsast apelsini
- „*Ocke, Nutta och Pillerill*“ (1939) – lugu puuhaldjatest

Beskow`i loodusraamatute tegelasteks on päkapikud ja haldjad, kes esindavad headuse jõude: päkapikud on tavaliselt need, kes aitavad peategelasel seiklustesse sattuda ning hiljem sealt õnnelikult välja tulla ning (lille-, taime-, põõsa-, puu-) haldjad teevad kingitusi ja pakuvad rõõmsaid elamusi. Sellise sisuelemendiga on näiteks „Miku läheb mustikale“ (Beskow, 2019). Sageli kohtab Beskow`i juttudes ka torisevat trolli – „*Landet Långthärfån*“ (1932) või hirmutavat mäekolli – „*Tomtebobarnen*“ (1910). Loodud tajupildid annavad edasi ideed, milles maailm on siiski turvaline ja hea paik, sest troll saab tüsitud ning mäekoll on ohutu ja oma lõbuks hirmutaja tüüpi koll. Beskow`i loomadest tegelased on antropomorfsed – öökull on metsakoolis õpetaja (Beskow, 2018). Raamatute peategelased on alati lapsed, kellega juhtuvad seiklused,

mis esiotsa halvaendelise pöörde võtavad, kuid hiljem leiavad alati õnneliku lõpplahenduse.

Raamatute pildikeel on rikkalik ning detailirohke, joonistuste äärised on raamitud juugendstiili elementidega (Svenskt kvinnobiografiskt lexikon, 2018).

2.2.1. „Puttes äventyr i blåbärsskogen“ sisu ja animistlik maailm

Raamat jutustab värssides loo väikesest poisist, kes läheb metsa mustikale, kuid ei leia ühtki marja. Kibeda nutu peale ilmub talle appi väike päkapikuke-marjamätaste valdjas-mustikakuningas-metsahaldjas, kes viib ta oma valdustesse, muudab lapse põidlapikkuseks ning seikluslik lugu võib alata. Loo lõpp saabub õnnelikult ja peategelane saab metsast lahkudes kaasa korvitäie mustikaid, mille emale kingiks viib. Tegelased, kellega poiss metsas kohtub on mustikapoised, keda autor kujutab väikeste mustikasarnaste riietega haldjapoistena, kellega peategelane lõbusalt aega viidab. Sarnaselt on veel kujutatud pohlatüdrukuid, kes emandaga koos pohlahaldjatena tegutsevad (Lisa 2). Loomadest on tegelasteks ratsutamiseks taltsad hiired ja putukatest ämblik, kelle võrk on loodud peategelasele ja haldjalastele lõbusaks kiikumiseks (Beskow, 2019).

Selles raamatus on animistliku maailma elementideks hingestatud taimed (mustikad, pohlad), mille elusust antakse edasi taimehaldjate kaudu. Orav, ämblik ja hiired on personifitseeritud, mets on kui muinasjutust pärit võluriik.

Loodud kujutluspildid kannavad endas sõnumit metsast kui salariigist, mille elu on pealtnäha palju rikkalikum ning peidab endas palju enam kui silmale paistab. Lapse fantaasia kohtub autori poolt pakutava helge ning rõõmsameelse olustikuga, milles julgustavad metsariigi saladusi tundma õppima seal elavad inimesesarnased sõbralikud asukad – loomad, kes aitavad inimesi ning haldjad ja päkapikud, kes samuti inimesi abistavad.

2.3. Cicely Mary Barker (1895–1973)

Inglismaal elanud ja tegutsenud Cicely Mary Barkeri esimene raamat „*Flower Fairies of the Spring*“ ilmus 1923. aastal. Tema raamatud olid kirjutatud samuti värssides ja loodud illustratsioone võiks nimetada tema ande peamisteks väljendajateks. Raamatute pildidel on kujutatud taimi, millel on oma loomus ja selle näitamiseks on

autor kirjutanud iseloomustavad luuleread, mida illustreerivad taime haldjate kujutised. Tema loomingus on taimed personifitseeritud ja elava hingega olendid, mille elustumine on edasi antud haldja või taimevaimu kujutamiseks.

Lisas 3 on toodud kahe lille – kanakoole ja võilille kirjeldused värssides ja illustratsioonidel kujutatud haldjatena- vaimudena. Barker on ise oma loomingu kohta ütelnud järgmised sõnad: „Otsesõnu ütleksin nõnda, et olen kõik taimed ja lilled väga hoolikalt jäljendades joonistanud. Ja kõik, mis ma nende kohta olen öelnud, on öeldud nii tõetruult, kui ma seda olen suutnud. Aga ma pole kunagi näinud haldjat; haldjad ja kõik nendega seotu on lihtsalt "teesklus" (The Estate of Cicely Mary Barker, 2022). Vaatamata autori tagasihoidlikkusele haldjate osas, võib Barkeri loomingust leida pelgalt rikkalikule taimejoonistuste kogule midagi enamat, kui kunstilis-botaanilised liigikirjeldused, sest seal kujutatud haldjad loovad visuaalselt ja teksti kaudu elava kujutluse taimest kui inimesesarnaste iseloomuomadustega elusatest olenditest.

Tõepoolest, tema joonistamiskunst taimede osas on äärmiselt elutruu ja „modellideks“ on kasutatud päris taimi, millele on viidatud tema elulookirjelduses (The Estate of Cicely Mary Barker, 2022). Iga taime saadab sellest taimest inspireeritud haldjake, kes on kujutatud lapsena (poisi või tüdrukuna). Igal haldjal on tiivad ja tema riietus lähtub lillest, õiest, viljast - mille haldjaks ta olema loodud on. Kuid kogu lille olemuse ning hingestatuse kirjeldus poleks täielik kui puuduksid autori luuleread, mis annavad edasi lille olemuse. Lisas 3 toodud näide võilillest loob pildi südikast ja kartmatust olevusest, kel on hambataolised lehed, kes uhkeldades kutsub end imetlema teeradade ja hekkide ääres ning provotseerib end maast üles tõmbama ja ähvardab kohe kiirelt tagasi kasvada.

Iga Barkeri poolt joonistatud ja värsivormis kirjeldatud taim, puu, põõsas on sellise kujutamiseviisi tõttu hingestatud ja elav personifitseeritud ja antropomorfne. Märkimisväärseks erinevuseks Beskow'i ja Olfersiga on see, et Barker pole loonud ühtset loodusmaailma, milles kõik on omavahel seotud, kuid lugeja hea fantaasia abil on võimalik ette kujutada, kuidas kõik lilled aasal koos kasvavad, kuidas kõik õitsvad puud-põõsad metsas koos kasvavad.

Loodusmaailmast on haaratud vaid üks osa – taimed, ja autor on oma loomingus tegelenud vaid selle kitsa liiniga.

2.4. Kolme autori loomingu kokkuvõte

Selles alapeatükis võtan kokku kõigi kolme autori loomingu sõnumi ja kirjeldan neid maailmu, mida nad loonud on. *Fin de siècle* lastekirjandust on üldisemalt kirjeldatud kui nn pika suve meeleoludes kulgemise žanri – see on tunne, kui joobununa suvest usaldades elu, ollakse tundmuses, et maailm on ilus ja hea (Lerer, 2014, lk 691). Vaadeldes Beskow'i, Olfersi ja Barkeri lasteraamatute maailmu, on need Lereri kirjeldustega kooskõlas ning ning üldine meeleolu vastab samuti kirjeldatule.

Kõik kolm autorit kingivad lugejale sarnase sõnumi: looduses elavad olendid pole kõik silmale nähtavad, aga nende tegutsemise abil on looduses toimuvad protsessid hingestatud ja elavad. Nad aitavad hättasattunuid, valvavad looduses heakorra järele, kingivad taimedele rõõmsameelsuse ja ilu. Emake Maa hoolitseb soojuse ja turvalisuse eest ja armastab lapsi.

Taimede iseloomustamiseks ja lugejale tutvustamiseks on kasutatud väga täpset ja tõetruud pildikeelt ja taimede haldjad oleksid justkui ühekorraga nii lapsed kui ka taimed – nende riietus on taime lehekesi või õisi imiteeriv ning taimesarnane. Vaadeldes autorite joonistustel kujutatud puu- ja taimevaime³, võib märgata, et need on lastepärased ning tegutsevad heade, rõõmsameelsete ja helgete tegelastena.

Beskow ja Olfers toovad lugejani kujutlused, et Maa ja taevad, õhk ja tuul, ilmastikunähtused ja aastaajad – kõik on elav. Neid elemente sümboliseerivad emake-Maa, tuule- ja õhuvaimud või tuule- ja õhuhaldjad. Selliseid personifitseeritud olevused kuuluvad tänapäeval näiteks kaasaegsete animistlike paganate ideoloogiasse, kelle kogukondade aktiivsem ilmumine ulatub samuti 20. sajandi algusesse. Uuspaganluse arusaamade kohaselt on samuti kõik maakera nähtavad elanikud – puud, kivid, jõed, mäed, koopad, putukad, loomad (sealhulgas inimesed), tuli, lumi jne maatükid või kogu Maa ise (emake Maa) – on teadvusega ja hingestatud (Rountree, 2012). 20. sajandi algul rääkis neist elementaarolevustest, kes taimi oma juuresolekuga hingestavad, antroposoofiline mõtleja Rudolf Steiner. Tema 2. novembril 1923. aastal peetud loengus „*The Plant-World and the Elemental Nature-Spirits* (Steiner, 1923)“ avab ta antroposoofilisest vaatenurgast vaimumaailma taustu ja kõneleb elementaarolenditest, kes taimeelu juurde kuuluvad, millest lähemalt võib lugeda käesoleva magistritöö 4. peatükis.

³ vt Lisad 1.- 8.

Metsas elavad päkapikud on silmale nähtamatud metsavaimud, kuid sõltuvalt lugeja fantaasialennust, pole võimatu ette kujutada nende igapäevast eluviisi metsariigis. Taolise päkapikuperekonna elu kujutab Beskow raamatus „Päkapikupõnnid“ (Beskow, 2018). Päkapikkude, haldjate, inglite meelevalda sattudes võib juhtuda nii head kui ka halba – see on moraallilooval sõltuvuses inimese (lapse) hoiakutes, suhtumises ja käitumises. Näiteks, läheb laps ema keelu vastu astudes talvel tiheda lumesajuga õue ja eksib koos peibutavate lumelastega (lumehaldjad – personifitseeritud lumi) mängides lumekuninganna (lumejumalanna – personifitseeritud jumalanna) riiki. Lumekuninganna headus aitab lapse tagasi õnnelikult koju (Olfers, 2005).

Barkeri poolt loodud taimede hingestamise maailm kannab eneses sama meeleolu nagu on seda loonud Beskow ja Olfers oma taimemaailmu kirjeldavates raamatutes. Toetav tekst annab taime vaimule või olemusele iseloomu ning pildil olev laps on selle vaimu kandja, riietatuna taimelehekeste või õitega rüüdesse. Tegelastele on lisatud haldjalikkuse rõhutamiseks tiivad.

Kirjeldan magistritöös kolme autori loomingut seda osa, mis jutustab taimedest, sest neis on sarnaseid elemente ja neis on loodud maailmade osas ühiseid jooni. Lisan illustreerimiseks ja parema võrdleva ülevaate saamiseks siinkohal, kolme autori visuaalselt sarnaste taimevaimude pildid, millest nähtuvad eelpool kirjeldatud sarnased elemendid. (Joonis 1).

Joonis 1. Taimevaimude pildid (kasutatud Kriimu Kiisu Kirjastuse loal)

Sibylle von Olfers
„Etwas von den Wurzelkindern“ 1906

Elsa Beskow
„Årets Saga“ 1927

Cicely Mary Barker
„The Horse Chestnut Fairy“ 1923

Kokkuvõtvalt võib märkida, et kõigi kolme autori loomingu peamisteks ühisjoonteks on kirjeldada looduse elu animistlikke maailmu luues ehk loodust hingestades – kõik on elav ja inimesega seotud vastastikkuse suhtlemise kaudu. Personifitseeritud on:

- loomad;
- taimed;
- loodusnähtused;
- maa, kivid, veekogud.

Tegelasteks peale personifitseeritud looduselementide on veel järgmised olevused:

- haldjad;
- päkapikud;
- metsade valdjad ja nende perekonnad;
- trollid;
- kalendrikuud;
- aastaajad;
- emake Maa.

Luuletuste süžeed on lihtsad, nende lugude tuttavad elemendid loodusest ja ümbritsevast elust ja on väikelapsele omased ja arusaadavad. Neis raamatutes on kodukohalähisust ja soojust, kuri saab oma palga, sõnakuulmatus tagajärje ja headus võidab – lastele edastatakse muljetena: maailm on ilus ja hea ning kodu on turvaline, hingesoe paik, hea võidab alati kurja.

Võrreldes 19. sajandil esile kerkinud nõnda nimetatud rääkivate loomade žanriga, on Beskow, Olfers, Barker loonud žanri, milles sisaldub veel üks komponent, mida ma nimetan lummuseks. Siinkohal väljendab sõna 'lummus', enam kui pelgalt võlujõudu, sest ka rääkivate loomade puhul võib kõneleda võlujõust. Annan sõnale 'lummus' laiemat tähendust ja uuritavates raamatutes moodustab selle lummuse järgnev:

- hingestatud taimed, maa, õhk
- üleloomulik loodusvaimude maailm kui elupaik

- elementaaride ehk loodusvaimude tegutsemine taimede juures

Minu magistritöö eesmärk on uurida, et kuidas ja miks tekkis 19.- 20. sajandi vahetusel selline maagilisi maailmu loov lastekirjanduse žanr, milles sisaldub külluslikult lummust ja üleloomulikke kujutlusi, kui ometi Max Weber sõnastas 1917. aastal peetud kõnes „Teadus kui elukutse ja kutsumus“, et õhtumaiselt kultuurilt on nüüd lummuses ära võetud, ühiskondlik mõtteviis on jõudnud ratsionaliseerimise ning moderniseerimise teel sinnamaani, et ei pea enam appi võtma maagilisi vahendeid (Weber, 2010, lk 136).

Maagia osas annavad selle päritolule selgitusi ja teaduslikust selgitusest kantud arusaamu ajastutruud moodsad antropoloogia määratlused Frazeri sõnastuses, mis sedastavad muuhulgas, ka seda et „maagia on eksitav käitumisjuhend, vigane looduseaduste süsteem, eksitav käitumisjuhend, ebateadus ja kängunud kunst, kuid selle looja ja selles elava inimese jaoks on see alati kunst (Frazer 2001, 33-34)“.

Need sajandivahetuse teesid Weberilt ja määratlused Frazerilt annavad aimu, milliselt meeletatud ühiskondlike protsesside pinnasesse nende raamatute ilmumisaeg langes – sekulariseerumine, ratsionaliseerumine, intellektualiseerumine – üheti lummusest vaba ja teaduslikule tõestusele rajanev, teisalt maagilisi-animistlikke maailmu kandev.

Järgmises peatükis otsin ma vastuseid magistritöö küsimustele *fin de siècle* meeolude religioosse tausta ja konteksti kaudu.

3. *FIN DE SIÈCLE* JA RELIGIOOSSED SUUNDUMISED

Kolmandas peatükis suundun 20. sajandi algusesse, ühiskonnas valitsevate üldisemate meeleolude juurde ja uurin, millised suundumused levisid moderniseerumisprotsessi asetatud ühiskonnas religiooni suunal.

Tolle perioodi ühiskonna üldisemate meeleolude kirjeldamisel keskendun Max Weberi Euroopa lummuse kaotamise teesidele. Religioosete suundumuste määramiseks valisin *fin de siècle* perioodil esile kerkinud alternatiivsete esoteeriliste voolude – teosoofia ja antroposoofia ideede kirjeldamise. Otsin seoseid, kuidas magistritöös vaadeldavate, kolme raamatu loodud maailmad on kooskõlas *fin de siècle* meeleoludest lähtuvalt kultuuri ühe osaga – religiooniga ja moderniseerumisprotsessidega.

3.1. Moderniseerumisest üldisemalt

Modernismi mõistena on tõlgendatud erineval moel ja ajaloolase Norman Davies'i Euroopa ajaloo ülevaates määratleb ta selleks, et: „Euroopa poliitilise rahulolematusega sobitusid paljud sajandilõpu kultuuritrendid, mida on sageli viidud kõikehõlmava mõiste „modernism“ alla. Modernismiga kaasnes hulk fundamentaalseid lahkulöömisi traditsioonist ning need eraldumised läksid palju kaugemale vaimumaailma moevoolude harilikest lainetest“ (Davies, 2014, lk 792). Siinkohal peab Davies silmas modernismi kui laiemalt määratletud mõistet, kuid modernism on ka kirjandusvoolu määratluseks, milleni jõudsin kirjandusülevaate peatükkides. Kuna mõisted on ühenimelised ja esmapilgul võib tunduda, et räägitakse ühest ja samast, siis siinses töös kasutan terminit „modernism“ ainult kirjandusvoolu kirjeldamiseks ja modernismi kui protsessi kasutan sõnastuses „moderniseerumisprotsess“.

Siinses töös on modernism moderniseerumisprotsessi osaks kultuuriväljal, mida vaatlen laiemast perspektiivist moderniseerumisprotsessisina, mille käigus Euroopa kaotas maagilise mõtteviisi ja lummuse ja seda tänu intellektuaalsele ratsionaliseerumisele teaduse ja teadusest lähtuva tehnika kaudu (Weber, 2002, lk 136).

Moderniseerumisprotsessi üheks väljundiks oli ka industrialiseerumine, mida on peetud omakorda sekulariseerumise protsessi üheks põhjuseks ja industrialiseerumist omakorda on nimetatud isegi uueks konfessionaalseks ajastuks (Stuckrad, 2010, lk 10). Vaadeldavate lasteraamatute päritolumaad – Saksamaa, Inglismaa ja Rootsi, olid Euroopas võrreldavalt arenevad industriaalmaad, kuigi Rootsi oli eelneval perioodil Euroopa teiste suurriikide arenguga võrreldes maha jäänud, sest 19. sajandi keskel oli Rootsi veel suuresti agraarmaa, linnastumine polnud veel hoogustunud, kuid 19. sajandi lõpul olid ka Rootsi tööstuse arenguprotsessid käivitunud juba suurema hooga ja üldjoontes võib nende kolme maa majanduse arengut industrialiseerumise perspektiivist vaadatuna pidada sarnaselt kulgevaks. (Forsas-Scott 2001, 11).

Otsides moderniseerumise kui protsessi algeid leian need Max Weberi arutlustest teadusliku kutsumuse üle, kus ta tõstatab küsimuse teadusliku kutsumuse väärtuse üle kogu inimkonna elu perspektiivis. Ta selgitab antiikaega tagasi pöördudes teaduse järk-järgulist arenguteekonda, mille kaudu hakatakse inimesele aegade voos üha enam kõike ära seletama. Ta alustab Platonist ja teadusliku tunnetuse suurima vahendi – mõiste teadvustamisest, jätkates eksperimendi kerkimisega uurimise printsiibiks renessansi ajal, kust eksperiment rändas edasi teadusesse Galilei ja teooriasse Baconi kaudu (Weber, 2002, lk 140-141). 20. sajandi alguseks, mis sündisid ka vaadeldavad lasteraamatud, oli moderniseerimine oma linnastumise, industrialiseerimise, mehhaniseerimise, sekulariseerimise protsessidega asunud pöördumatult lummuse kao teele, kuid ometigi, tuginedes siinse töö kirjandusvoolude peatükkidele ilmnes, et 20. sajandi algul tekkinud üldisema kirjandusvoo – modernismi alamvoolus sümbolismis ilmutas end taaskord romantismi mõttelaad, mis pöördub kunstilise inspiratsiooni saamiseks jälle tagasi minevikku ning taaselustab muinasjuttude, lugude ja legendide kogemusi. Minu hinnangul peegelduvad selles üle aegade ringelnud ning alahoitud mitmesugused religioossed motiivid, samuti põliste traditsioonideni ulatuv kombestik, mis lubab arvata, et need võisid olla märgid inimese üle aegade kanduvatest muutumatutest hingelistest igatsustest lummuse ja maagia järele, vaatamata käimasolevale moderniseerumisprotsessiga kaasnevale intellektualiseerumisele. Moderniseerumine tekitas polariseerumise, mille raskusteljel õilmitses teaduslikult seletatud mõtteviis ja teisel pool igatsus lummuse järele. Kuid enne religioosete suundumusteni jõudmist kirjeldan vaadeldavate lasteraamatute sündimise ajal valitsenud meeoleolusid lähemalt *fin de siècle* vaatest.

Moderniseerumisprotsessi nn kulminatsiooni perioodiks loetakse 19. sajandi teise poole ja 20. sajandi esimesed aastad, mida tuntakse ka kui – *fin de siècle* – suurte lõppude ja suurte alguste perioodiga ajaloos, mille lõpuperioodil Saksa sotsioloog Max Weber oma „lummuse kaotamise teesid“ esitab.

3.1.1. *Fin de siècle*

Fin de siècle – kasutatakse ajaloost rääkides kui ajalist mõistet, kirjeldamaks ajaperioodi 1890–1914, kuid selles peitub enamat kui pelk ajavahemiku mõõdistus. *Fin de siècle* on kui märk muutuvast ajast ja kogemustest, see on üleminek 20. sajandi modernsusele ja peegeldab eneses uue ja vana vastuolusid. Ühest küljest soovitakse säilitada vana ja traditsioonilist, kuid edusammude nimel heidetakse vana kõrvale. Konfliktis on objektiivne ratsionaalsus ja subjektiivsusega raamistatud mõtteviis, samuti tööstusliku arengu esile seadmine looduse arvelt (Hearn, 2022).

See moderniseerumisprotsessi ajajärk algas suure tööstuspöördega, kujundades Euroopa majanduskorra kapitalismiks. Sally Ledger ja Roger Luckhurst kirjeldavad Inglismaal aset leidnud muudatusi järgnevalt: „... Briti kultuuri- ja poliitmaastik oli löödud särema taoliste uute konstellatsioonide poolt nagu seda olid, uus naine, uus imperialism, uus realism, uus draama, uus ajakirjandus. Need omakorda saabusid tihedalt kõrvuti uute humanitaarteadustega nagu psühholoogia, seksuoloogia, eugeenika. See oli erakordsete tehnoloogiliste saavutuste tippaeg (telegraaf, grammofon, telefon, röntgen, kino). See oli uuendusaeg hariduses ja demokraatlike reformide rakendamises...“ (Ledger & Luckhurst, 2000, lk 13).

Vaimukultuuri keskkond, milles ilmusid ühtäkki haldjaid ja päkapikke tulvil lasteraamatud, esindas kõike muud kui lummusest tulvil meeolu. Ratsionalismi suunas rühkimist soodustasid avalikkusele paisatud, mitmed seniseid mõttevooge põhjanevalt muutvad teooriad – Freudi psühhoanalüüs, Mendeli geneetikaseadused, Einsteini relatiivsusteooria, Frazeri maagiat seletav antropoloogia. Olevik lämmitas mineviku, tekkis uudne tung uurida hoopis iseenda minevikku, rahulduda sealt leitud identiteedikildudega kui võrreldamatult rikkalikuma teemade allikaga, mida ajalooliste dokumentide uurimine ei pakkunud (Kern, 2014, lk 74-75).

Seda aega kritiseeriti järgnevalt: „Euroopa viie sajandi jõupingutused on nüüd avalikult hüljatud“ (Davies, 2014, lk 792). Ühest küljest traditsioonide hülgamine ja

uute omaksvõtt, loodusteadlaste teooriad vastuolus senise traditsioonilise pühakirja tõlgendamisega. Üha rohkem võimust võttev liberaalne maailmavaatelisus ja üksikindiviidi iseseisvumisest tulenev otsustamisvabadus polnud vastavuses seni kestnud kiriku mõjuvõimuga ja traditsioonilise usukorraldusega. Teadlaste poolt pakutud uued teooriad asendasid aegamööda religioosseid vastuseid ja 19. sajand on läinud seetõttu ajalukku kui sekulariseerumise ajajärk. Eelpool toodud kirjelduse põhjal oletan, et moderniseerumine ning *fin de siècle*- meeleolud ilmnesisid eeskätt linnades, mille suuremate ülikoolide juures teadustööd tehti ja kus need ideed suurema rahvahulga kaudu kiirema omaksvõtu leidsid. Mõned ajastukirjeldused toovad esile pingestatust ühiskonnas – ajastu kandis endas poliitiliste ja sotsiaalsete pingete peegeldust ja sellega kaasnes sügav vaegustunne (Davies, 2014, lk 792). Süngust lisas ka Saksa sotsioloogi Max Weberi 20. sajandi algul peetud kõne, milles ta konstateeris, et maailmast on kaotatud sajandite jooksul lummus. Järgmises peatükis kirjeldangi Weberi teeside kaudu, lummuse kadu *fin de siècle* muutuvast maailmas kui intellektualiseerumisprotsessiga kaasnevat paratamatust.

3.1.2. Max Weberi teesid lummuse kadumisest

7. novembril 1917. aastal pidas Max Weber loengu „Teadus kui elukutse ja kutsumus“, milles ta nimetab intellektualiseerumisprotsessi tähtsaimaks osaks teaduslikku protsessi, millele inimesed juba aastatuhandeid allutatud on, aga tänapäeval (1917) sellesse siiski negatiivselt meelestatuna suhtuvad. Ta selgitab intellektuaalset ratsionaliseerumist teaduse ja teadusest omakorda lähtuva tehnika kaudu, võrreldes saalisistujaid ning indiaanlasi. Ta esitab küsimuse selles osas, et kummal on rohkem teadmisi oma elutingimustest ja elukeskkonnast? Kas moodsal inimesel või metsasel – moodsal inimesel pole aimugi, kuidas tema elutingimustesse kuulub tehnika toimib ja töötab (ta toob siinkohal näite trammisõidu kohta), metsalane teab oma tööriistade kohta kõike palju paremini. Samuti asetab ta kaalukaasile moodsa inimese abstraktse rahakäsitle ja metslase taiplikkuse endale igapäevast elatist hankida. Weberi sõnastab, kuidas ollakse jõutud sinnani, et põhimõtteliselt pole inimese jaoks olemas mingeid salapäraseid äraarvamatuid jõude ja kõigi asjade üle saab valitseda ettearvestamise kaudu. Kasvav ratsionaliseerumine ja intellektualiseerumine ei kasvata teadmisi sellest, milles elatakse, vaid uskumine sellesse, et piisab ainult tahta siis on võimalik neid

teadmisi igal ajal hankida. Selline mõtteviis vabastab ja kaotab ära maailmast lummuse (*Entzauberung der Welt*). Erinevalt metslastest pole tänapäeva inimesel enam vaja kasutada maagia abi, et omada vaimude üle valitsust või neid appi paluda, seda teevad nüüd tehnilised vahendid ja kalkuleerimine (Weber, 2010, lk 137-138).

Peter Mandler kirjutab Max Weberi ideede kohta järgmist: „Hiljem nimetas Weber, moderniseerumise, ratsionaliseerumise ja valitseva bürokraatia "raudpuuriks", mille kõige abil kaasaegne elu oli kontrolli alla saanud ning sellele maksid lõivu autonoomia, fantaasiavõime ja põlised oskused. Samas väitis ta, et talle südamelähedasemad teadused – mida me tänapäeval nimetame sotsiaal- või humanitaarteadusteks – pakkusid inimestele vahendeid, et end raudpuurist välja mõelda: pakkudes võimalusi, kuidas mõista indiviidile mõjuvaid jõude, kuidas selgitada oma seisukohta nende jõudude suhtes ja seeläbi selgitada oma käitumise motiive“ (Mandler, 2014, lk 411).

Fin de siècle kontrastiderikkus uuemeelsuse ja vanameelsuse vahel on segadusttekitav ja mõned autorid on kirjeldanud oma seisukohti Weberi lummuse kadumise teeside kohta üsnagi skeptiliselt, seda just selles osas, et kuidas sai lummus olla kadunud, kui just sellel ajal ilmusid religioonimaastikule alternatiivsed usuliikumised, mille vastu tunti laialdaselt huvi. Ameerika akadeemik Jason Ānanda Josephson Storm on kirjutanud raamatus „*The Myth of Disenchantment*“ kahtlustest Weberi lummuse kao teeside osas, sest tema hinnangul oli Weber seotud toleleagsete neopaganatega, kelle Monte Verità hipikommuuni liikmete seltsis veetis ta Šveitsi mägedes mõnedki kevaded. Samuti suhtles ta *Kosmiker* liikumise entusiasmidega, kelle ideede hulka kuulusid neopaganlusega seotud mõtteviisid ja ta oli kaasatud kristliku müstitsismi ideede aruteludesse, mis kätkesid eneses mõttevahetust kristluse ratsionaliseerimise ja demütologiseerimise üle (Josephson-Storm, 2017, lk 270).

Tekib paratamatult küsimus, et kas Weber soovis lummuse kao teesidega viidata millelegi muule või pidas ta ka alternatiivseid usuliikumisi mingis mõttes ratsionaalsusega ja intellektuaalsusega palistatuks tegevuseks.

Siinkohal teen taas tagasipõike oma magistritöö küsimuse juurde. Proovin järeldada, arvestades moderniseerumise tagajärgi, *fin de siècle* mõjutusi ja lummuse kao teese, kuidas said ilmuda sellisesse meeleollu, kus peavoolus triivisid teaduslikud selgitused ja materialistlik maailmakäsitus ja üha kaugenesid senised religioossed tõekspidamised, just sellised – unenäolise sisuga ja vaimolenditest peategelastega lood,

kuidas said siin alguse uued religioossed liikumised? Samas, ühest küljest justkui võikski pidada nende raamatute ilmumist *fin de siècle*- meeoludega täiesti kokku kõlavaks, sest selle perioodi suure konflikti teiseks osapooliks uuemeelsete kõrval olid ju vana ja traditsioonilist säilitada püüdnud. Ja taastärganud romantikute kirglikkus vanade muinaslugude suhtes polnud vaid nende pelk taaselustamine – seda võib nimetada ka kui ilmsi elatud unenäoks. *Fin de siècle*’ile iseloomulik äärmustesse kalduv muinasjuttude taasmeenutamine avas autorite fantaasialennu, millesse ilmusid vanade jumalate kõrvale uued vaimolevused ning paganlike jumaluste võidukäik lastekirjanduses vältas I maailmasõja puhkemiseni (Lerer, 2014, lk 693).

Maapiirkondade traditsiooniline mõtteviis, traditsioonilised rahvatarkused ja põlised kombesid kandusid jätkuvalt põlvest põlve. Rahvajuttudest tuttavad müütilised tegelased elasid edasi uute lastekirjanike loodud raamatute maailmades, loodi uusi religioosseid liikumisi ja taaselustati vanu.

Religioossetest suundumustest kirjutan järgmises peatükis ning uurin, kuidas oli see kooskõlas vaadeldava kolme raamatu maailmadega.

3.2. Religioossed suundumused *fin de siècle* perioodil

Oma ajastule iseloomulikku pessimismi ja pettumust kandvad Weberi teesid ilmusid *fin de siècle* perioodil, mil teaduses kõneldi sekulariseerumisest kui protsessist ja mille tulemusena peeti võimalikuks, et ajapikku religioonid kaovad moderniseeruvast maailmast sootuks. Tollaste teadlaste mõtteviis on aja jooksul ümber hinnatud ja üha enam märgatakse kaasaegses ühiskonnas religioossusele tugineva avaldumist. Mõistagi võib sekulariseerumist kajastada vaid kui kaugenemist peavoolu- ja raamatureligioonidest ja jätta kõrvale alternatiivsete religioossete liikumiste voolud, kuid uuema aja uurimused soovivad uurida ajalooajalooprotsesse religioosse pluralismi vaatest, kuna praegust religioossuse avaldumistrendi ilmestab see, et kirikute poolt koordineeritavate tegevuste tarbimine väheneb ja inimeste religioossus individuaalsel tasemel kasvab (Stuckrad, 2010, lk 8).

Kocku von Stuckrad on oma raamatus „*Locations of Knowledge in Medieval and Early Modern Europe: Esoteric Discourse and Western Identities*“ väitnud, „et mõistmaks Euroopa (kultuuri-)ajaloo kulgu tuleb meil uurida religioosset pluralismi mis on läänemaailma saatnud antiikajast moderniseerimise protsessideni.“ Ta väidab, et

Euroopas ei peaks ajalooajalooprotsesse uuritama mitte ainult kristlikust vaatest, vaid religioosse pluralismi vaatest. Ta nimetab Euroopa religioossuse ja intellektuaalsuse ajalugu määravateks religioonideks mitte ainult pühakirjareligioone, vaid ka paganluse mälestusi ning uusi vorme, polüteistlikku minevikku, religioossete traditsioonide killukeksi Hermes Trismegistose või Zoroasteri nimedega seoses. Alternatiivide olemasolu on vorminud lääne kultuuriloo (Stuckrad, 2010, lk 19-21).

Stuckardi uurimus viitab sellele, et eurooplast on (vähemalt) modernismini saatnud erinevate religioonide taustsüsteem ning et peavoolu ehk kristlust on alati saatnud ka alternatiivsed vood. Seda kinnitab omal moel ka Josephson Storm'i sedastus, et „lummuse kadu on müüt“ ja kui ta toob oma väite põhjenduseks asjaolu, et lummusest vabanemise kõrghetkel uskus siiski märkimisväärselt palju inimesi vaimude imetegudesse ja maagiasse, siis olen jõudnud ringiga selleni, et rääkida esoteerikast (Josephson-Storm, 2017, lk 304), sest üha enam inimesi hakkas jõudma esoteerikani ja alternatiivsete usuühingute liikmeskonnad suurenesid. Siinkohal võib tuua näiteks teosoofist *madame* Blavatsky tegevuse, mis äratas Londoni intellektuaalide ringkondades elavat huvi ja peatselt ümbritsesid teda näiteks mitmed tuntud kirjanikud - iiri sümbolismi esindaja W. B. Yeats ja George Bernard Shaw. Aastaks 1911 oli Briti teosoofia ühingu liikmete arv kasvanud oma 16000 liikmega oluliseks alternatiivliikumiseks (Blom, 2010, lk 258).

Esoteerika tõusu üheks alguspõhjuseks olid romantikutest alguse saanud idasuunalised usulised otsingud, milles avaldus sügav huvi eksootiliste usundite vastu – hinduism, budism (Davies, 2014, lk 738). Kui võrrelda eelmises peatükis kirjeldatud modernismi külvatud ratsionalistlike-materialistlike mõttevoogude tugevnemist ja Storm'i ning Davies'i poolt kirjapandut, siis ilmneb, et justkui vastandusena ratsionalismile suundusid inimeste usulised otsiskelud erinevate vaimsete praktikate poole, mida üldisemalt nimetan siis töös esoteerikaks.

Kasutan siinkohal esoteerika mõistet Antoine Faivre poolt esitletud süstematiseeringut lähtuvana ja tema poolt välja pakutud arusaama, et esoteerikat tuleks vaadelda kui mõtteviisi. Tema teadusliku süstemaatika aluseks on kuus esoteerilise mõtlemise põhitunnust. Ta nimetab esoteerika kui mõtteviisi iseloomustamiseks muuhulgas järgmist, et selles sisaldub idee elavast loodusest, milles kosmos on läbistatud nähtamatute aktiivjõududega, moodustades loodusega koos elava organismi ühendades sellese peenekoelisse süsteemi inimese ja jumalikkuse (Faivre, 2010, lk 12).

Selline idee elavast loodusest on kätketud ka näiteks antroposoofia ideedesse, mis oli 19. sajandi lõpul teosoofiast välja kasvanuna tekkinud üheks alternatiivseks esoteeriliseks liikumiseks, mida samuti iseloomustas nähtava tõe eiramine ja selle asendamine kõikvõimalike illusoorsete ja üleloomulike vaimude maailmadega täidetud reaalsusega.

Eespool toodud alternatiivsete religioossete ilmingute kirjeldused on kokkuviidavad raamatutes loodud maailmade kirjeldustega, milles üldistav ühisosa on leitav lummuse olemasolu ja looduse hingestatuse nähtavakstulekuga.

3.2.1. Teosoofiast antroposoofiani

1877. aastal avaldatud *madame* Blavatsky okultse suurteosega „Paljastatud Isis“ alguse saanud teosoofilise mõtteviisi levik kogus kiiresti kuulsust ja aastaks 1911 oli Briti teosoofia, eesotsas Krishnamurti kultusega, teinud läbi jõudsa arengu ning muutunud oluliseks alternatiivliikumiseks. Teosoofialiikumise eestvedaja *madame* Blavatsky okultne liikumine kujutas endast Indiast inspireeritud initsiatsiooniõpetust, mis lansseeris Euroopasse esoteerilise mõtteviisi, et teadus on liialt piiratud ning maalima täielikuks nägemiseks ei tohiks teadus välistada vaimude maailma tegelikkust (Blom, 2010, lk 256-258). Krishnamurti kultus oli teosoofide usk sellesse, et noor Krishnamurti on Maale tagasi pöördunud Kristus ja see oli peamiseks asjaoluks, mis põhjustas antroposoofilise õpetuse looja Rudolf Steineri 1913. aasta lahkulöömise teosoofia ühingu (Faivre, 2010, lk 83). Kui *madame* Blavatsky elulooline taust oli kohati läbinähtamatu ja kohati kirevatest elusündmustest küllastunud, siis antroposoofilise õpetuse looja Rudolf Steineri elu- ja hariduskäik oli tunduvalt akadeemilisem ja läbipaistvam. Ta alustas Saksamaal teosoofiaseltsi liikmena, kuid haritud – hiilgava kirjanduslase ettevalmistusega, tundes filosoofiat, ajalugu ja loodusteadusi, võttis ta üsna pea nõuks minna oma teed ja jätkata antroposoofilise liikumise teel. Nooruses oli Steiner töötanud Johann Wolfgang von Goethe teadusalaste kirjutiste toimetajana ja ta huvi Goethe teadusalastest ideedest, ka neist, mille loodusteadlased olid kõrvale jätanud, kuid Steinerile tundusid need ideed huvitavana ja ta pidas neid ülimaks arusaamaks loodusest. Näiteks peab Steiner ülimaks Goethe tsitaati looduse kohta: „Inimene on asetatud looduse tippu ning tunneb end seal jällegi kogu loodusena“ (Steiner, 1994, lk 94).

Tänapäeval on kirjeldatud antroposoofilist süsteemi kui segu india müstitsismist, katoliiklikust kristlusest, ekspressionistlikust esteetikast ja animistlikest loodusmaailma ideedest (Blom, 2010, lk 261-261). Faivre nimetab Steineri mõtteviisi kristusekeskseks evolutsionismiks ja toob ära Steineri peamise erinevuse võrreldes teosoofilise mõtteviisiga – Steiner pidas vajalikuks täielikult teadvustada lääne vaimumaailma muutumise lugu läbi ajaloo ja ta eeldas valeks tuginemise iidsetele traditsioonidele, millest võiksime passiivselt eeldada uute jumalike avataride manifestatsioone (Faivre, 2010, lk 83).

Käesoleva uurimistöö tarbeks jätan kõrvale teosoofia lähema vaatluse ning samuti ka antroposoofia selle osa, mis ei puuduta loodust ning taimi ja uurin neljandas peatükis, kuidas antroposoofia ideed sobivad kokku Beskow'i, Olfersi ja Barkeri loomingust ilmnevaga, keskendudes animistliku loodusmaailma ideedele.

3.3. Kokkuvõtte *fin de siècle* perioodist ja religioossuse ilmingutest

Fin de siècle peatüki kokkuvõtte võib määratleda kahe jõu voolamise perioodiks – ühest küljest eurooplastelt lummuse äravõtt selle järk-järgulise kaotamise kaudu ja intellektualiseerumine, teiselt poolt vastu voolamas vaimsed antiteesid ja romantikute ning uusususundite levitajatest müstikute esile kerkimine. Uue ja vana võitlus, kontrastide ajastu. Järgnevana esitan ilmnunud protsesside kontrastid ja vastuolud kokkuvõtvalt Tabelis 3. *Fin de siècle* vastuolud ja kontrastid ühiskonnas 19./20. sajandi vahetusel.

Tabel 3. *Fin de siècle* vastuolud ja kontrastid ühiskonnas 19./20. saj. vahetusel

<i>Fin de siècle</i> vastuolud ja kontrastid	
Lummuse kadu	Lummuse edasikandumine
• Moderniseerumisprotsess • Linnastumine • Sekulariseerumine • Uued humanitaarteadused, ratsionalism • Industriaalareng	• Romantismi edasikandumine sümbolismi kirjandusvoolus • Esoteerikahuvi kasv • Idasuunalised usuotsingud • Alternatiivsete usuliikumiste teke – teosoofia, antroposoofia

Tabelis 3 on märgata, et kui sel perioodil oli tahe säilitada vana ja kaitsta seda uue eest, siis see võis õnnestuda vaid nn uusromantikutel, kelle pöördumine muistsete lugude poole tõi kilbile midagi traditsioonilist ja vana. Kuid lummuse edasi voolamine ilmnis uues väljenduses – senitundmatud uued esoteerilised usuotsingud viisid alternatiivsete usuliikumiste liikumiste tekkeni, millest kirjutan magistr töö järgmises peatükis ja keskendun seal antroposoofia ideede tutvustamisele. Töö senise kirjapandu põhjal võib näha, et alternatiivsete religioossete ilmingute kirjeldused on kokkuviidavad raamatutes loodud maailmade kirjeldustega, milles üldistav ühisosa on leitav lummuse olemasolu ja looduse hingestatuse nähtavakstulekuga.

4. ANTROPOSOOFIA JA UURITAVAD LASTERAAMATUD

Aastaid tagasi, tutvudes magistritöös vaadeldavate lasteraamatutega tundus mulle esmapilgul, et nendes loodud võrdpildid võivad olla seotud mõne vaimse filosoofiaga või koguni alternatiivreligiooni ideega. Hilisemad järelpärimised andsid vastuseks, et neid raamatuid kasutatakse Waldorfi haridusasutustes, mis on rajatud antroposoofilisele inimeseõpetusele.

Käesolevas peatükis esitlengi nende žanri määratlemise katset religioosses vaates – kaardistan antroposoofia peamised ideed ja räägin lähemalt Rudolf Steineri poolt peetud loengust, mis tutvustab antroposoofilist taimevaatlust. Püüan leida seoseid, kuidas magistritöös vaadeldavate, kolme raamatu loodud maailmad on kooskõlas antroposoofia ideedega.

4.1 Antroposoofia

Antroposoofia⁴ looja, Rudolf Steiner on ise öelnud selle mõtteviisi kohta järgmist: „Antroposoofia all mõistan ma vaimse maailma teaduslikku uurimist, mis näeb läbi nii loodustunnetusega piirdumise kui ka tavapärase müstika ühekülgisust ning mis arendab enne ülemeelelisse maailma sisenemise katset tunnetavas hinges leiduvaid jõude, mis on tavateadvuses ja tavateaduses veel kasutamata ning mis seda sisenemist võimaldavad”. „... Meie teadus juhib meid veendumusele, et meelelises inimeses elab vaimne inimene, sisemine inimene, nii-öelda teine inimene. Kui seda, mida inimene saab maailmast teada oma meelte ja meelelisele vaatlusele toetuva mõistusega, võib nimetada antropoloogiaks, siis seda, mida saab teada sisemine inimene, vaimne inimene, võib nimetada antroposoofiaks. Antroposoofia on niisiis vaimse inimese teadmine; ja see teadmine ei hõlma mitte üksnes inimest, vaid ka kõike seda, mida vaimne inimene suudab tajuda vaimuilmas, nagu meeleline inimene tajub meeltemaailmas. Kuna see teine inimene, see sisemine inimene on vaimne inimene, siis

⁴ antroposoofia on kreeka keeles *άνθρωπος* – inimene, *σοφία* – tarkus

võib tema saavutatud teadmist nimetada ka vaimuteaduseks...” (Eesti Antroposoofiline selts, 2022).

Eelnevad tsitaadid annavad tunnistust, et Steineri esoteeriliste vaade keskseks punktiks on inimeseõpetus tema vaimuteadusest lähtuval alustel ja selle õpetuse tundmine on aluseks kogu ülemeelelisuse tunnetamiseks. Ta nimetab seda ülemeeleliseks maailmatunnetuseks, kirjeldades selle viise Goethe mõtete abil. Goethe on kord arutlenud selle üle nii, et millisel moel märkab inimene end ümbritsevat, kui ta on objektidega ühendatud kerglasel viisil ehk „meeldib – ei meeldi“ suhte kaudu, vaadeldes sel juhul objekte alati suhtes iseendaga. Kuid on olemas veel teinegi, raskem viis, mil inimeses elab tung vaadelda loodusesemete eneste olemust, siit puudub meeldimise, mitte-meeldimise, ligitõmbavuse ja eemaletõukavuse, kasulikkuse ja kahjulikkuse mastaap. Tema mõtte suund selle kirjelduse andmisega viitab sellele, et ülemeelelise tunnetuse aluseks on saada nn tõeliseks botaanikuks, kes ei vaimustu taimede ilu ega kasutoovate viljade üle, vaid peab olema võimeline uurima nende teket ja vahet ülejäänud taimeriigiga, sarnaselt päikesega, peab vaatleja omandama neist ülevaate ning tunnetuse mastaabi ja saadud andmed otsustamiseks võtma mitte iseenda vaimustusest ja emotsioonidest vaid vaatluse all olevast (Steiner, 1996, lk 15). Tema õpetus suunab sellele, et meeltega tunnetamisest jääb vaimuteaduse tunnetusele väheks ja inimene mõtleva olendina, kellele on antud tema poolt mõttepildid kõrgematest maailmadest, võivad mõtlemisest lähtudes leida oma tunnetuse tee (Steiner, 1996, lk 99).

Steiner oli oma elu jooksul väga viljakas, ta pidas oma eluajal tuhandeid loenguid ning rakendas laialdaselt antroposoofilisi põhimõtteid erinevates valdkondades. Tema kavandi järgi ehitati I maailmasõja ajal Baseli lähedale vaimuteaduste kool Goetheanum – üldantroposoofia, pedagoogika, meditsiini, matemaatika, loodusteaduste sektsioonidega. Hilisemal ajal lisandusid sinna ka biodünaamilise põllumajanduse ja antroposoofilise ravipedagoogika aluste õppetoolid (Goetheanum, 2022). See keskus on ka tänapäeval üleilmse antroposoofilise liikumise keskuseks, mis tegutseb ka koolituskeskusena ja antroposoofilise kirjanduse väljaandjana.

1919. aastal avas Rudolf Steiner Stuttgatis esimese Waldorfi kooli, milles alustasid Steineri poolt koolitatud õpetajad antroposoofilisel inimkäsitlusel põhineva õppe elluviimist – elava kasvatuse elluviimist, mis Steineri enda sõnul peab olema püüd

kasvatada noort arenevat inimest vaimuteaduste viljadest, mitte dogmaatilise õppe viljelemise kaudu (Carlgren, 1992, lk 18).

Tänu sellele on Steineri antroposoofialiikumine elav ka 100 aastat hiljem ja Waldorfi haridussüsteemist kujunenud maailma suurima vabade koolide liikumine – üleilmselt on neid koole üle 1100 ja lasteaedu üle 2000 (Göbel, 2019).

4.1.1. Taimeõpetus Waldorfi koolis

Käesoleva töö antroposoofia kirjelduste näitlikustamiseks lisan viimaseks peatükiks kirjelduse Waldorfi koolide taimeõpetusest, mis on välja töötatud Rudolf Steineri antroposoofilisi vaateid arvestades.

Waldorfi pedagoogika õpet ja kasvatust viiakse ellu, pöördudes hinge kvaliteetide poole, milleks on mõtlemine, tunne ja tahe. Nende omavaheline tasakaalustamine on oluline pedagoogika valdkond, mis on seotud õppetööga erinevas vanuses lastega. Tahtekasvatuse peamiseks väljunditeks on õppetegevused, mis nõuavad mälu rakendamist ja/või kehalist pingutust – käsitöö, liikumine, kunstiprojektid, matkad. Tundekasvatust kannavad kunstilised tegevused – muusika, eurütmia, maalimine. Suur element tundekasvatuses on ka pildiline õpetusmeetod, mida viljeletakse jutustamisainetes kooliküpsusest kuni murdeani. Mõtlemise koolitamise instrumentideks on tegevuslik ja elamuslik kogemus, mis lähtub lapse arenguetappidest ja arvestab eakohasust (Pärnu Waldorfkool, 2022)

Väljavõte Viljandi Vaba Waldorfkooli õppekavast: „...*Taimeõpetus (5.klass)* pöördub hingelise elamuse kaudu mõtlemise poole, mis kulgeb veel täiesti pildipäraselt-konkreetselt. Taimedest “arusaamisel” peab laps tundma eelkõige rõõmu, kui tema silmad avanevad väikeste üksikasjade ja edasiste seoste suhtes. Kui inimese- ja loomaõpetuses on aluseks inimese füüsilise organisatsiooni kolmeline jaotus pea-kere-jäsemed, peab botaanikas näitama ajalis-evolutsioonilist, eelkõige aga hingelist seost inimesega...” (Viljandi Vaba Waldorkool, 2018).

Õpetaja esimeseks ülesandeks on luua lapse jaoks elav kujutlus juurest, varrest, lehest ja õiest ja lapsed joonistavad oma epohhivihikutesse, mille nad õppeperioodi jooksul ise seda täites õpikuks kujundavad, pildi näiteks võilillest ning mõne taime mida nad kujutavad elavat Steineri poolt antud neljas elemendis. Lisan siinkohal illustratsioonina Joonise 2. – väljavõtte 5. klassi taimeõpetuse vihikust.

Joonis 2. Waldorfi kooli 5. klassi taimeõpetuse epohhivihiku väljavõte⁵

Väljavõte Viljandi Vaba Waldorfkooli õppekavast jätkub: „...Rudolf Steineri impulss on suunatud sellele, et võrreldaks lapse hingelisi arenguastmeid taimeriigi erinevate astmetega: seenest kuni õistaimedeni. Sealjuures on oluline vältida välist analogiseerimist – see viiks teatud asjaoludel äärmiselt banaalse näitliku õpetuseni – ja iga taimeriigi puhul tuleks iseloomulikku “kunstilisel viisil” kujutada ja laps tema varastes hingeelamustes ja teadvusvormides niiviisi esitus- ja elamusprotsessi kaasa haarata...” (Viljandi Vaba Waldorkool, 2018).

Näiteks räägib õpetaja seentest kui taimemaailma beebidest ning võrdleb beebit ümbritsevat ja temast lähtuvaid kvaliteete seene kasvu, eluks vajalike tingimuste ja kasvukeskkonna osas, luues lapsele pildi seentest kui Maa lastest, kes armastavad hämarust, rahu, vaikust ja soojust ning olla oma ema läheduses... (Kovacs, 2005, lk 6)

4.2. Antroposoofiline taimevaatlus

2. novembril 1923. aastal peab Rudolf Steiner loengu „Taimemaailm ja looduse elementaarvaimud⁶ (Steiner, 1923)“ ja tema soov on tutvustada kuulajatele taimemaailma

⁵ fotomaterjal pärineb magistritöö autorilt

vaimsest vaatepunktist. Ta kirjeldab taime kasvamist antroposoofia põhimõtetest lähtuvalt ja nimetab seda vaimsest tunnetusest lähtuvaks taimevaatluseks.

Steineri sõnul juhib vaimne vaatlus vaataja koheselt terve hulga olenditeni, keda tunti vanal heal selgeltnägemise ajal, kuid tänapäeval (1923) võis neid olendeid kohata veel vaid luuletajate värsiridades.

Selle näiteks võib tuua Steineri inspiratsiooniallika – Goethe, sest „Fausti“ värssidest leiame sarnaste nimetustega elementaarolendeid, keda ka Steiner oma teoorias esitleb:

„ ... Ma esiteks, et võita looma,
pean "Nelja sõnad" välja tooma.
Salamander, loitma löö,
sülf ja *undiin*,
hõljuge seal ja siin,
koobold, tee oma töö!

Avage endid,
elemendid!
Teie jõud
ja salanõud
teada me saime,
et käskida vaime.

Leekides haju,
salamander!
Kokku kohinal vaju,
undiin!
Helenda pimedas öös,
sülf!
Aita meid koduses töös,
incubus, *incubus*,
tule ja näita, kus lahendus!⁷...“ (Goethe, 1972, lk 36)

⁶ *Man/Symphony: Lecture VII: Gnomes, Undines, Sylphs, and Salamanders and their Relations to Ethers and Plants* (1923)

⁷ Tõlkinud August Sang

Et Steineri loomeindu kannustab Goethe, võib selgesti leida tema rohkete raamatute kaudu, mida ta Goethele pühendanud on ja kelle loodustunnetust ja käsitusi puudutab ta mitmes eraldi loengusarjas. Nendes teostes viitab Steiner muuhulgas Goethe'lt pärinevle interpretatsioonile „Taimede metamorfoos“, mille peamine idee on selles, et taim on algusest lõpuni leht – kroonlehed, tolmukad, juured – kõik on kui moondunud leht. See, mis elab taime lehes kujundava jõuna, suudab võtta talle avalduva jõu abil mistahes kuju. Steineri vaimuteaduslik vaade jagab neid seisukohti ja kannab seda mõttelaadi edasi, formuleerides nendele välistele, palja silmaga mittenähtavatele jõududele antroposoofilisi määratlusi (Steiner, 1918).

Steineri arvamuse kohaselt on taime elutsükel seotud nelja elemendiga – maa, vesi, õhk ja soojus. Maa sees elavad juurevaimud ning nende abil voolab maa mineraalsus taimede juurtesse ja taimed saavad hakata arenema. Kui taim suundub maisest mineraalsest-niiskest maapinnast ülespoole ja võrsuvad lehed, siis satub ta vee-elementi, kus vaimsuse kandjaiks on veehaldjad – undiinid, kes Steineri sõnul on seotud taimemaailma keemiliste protsessidega ja tegutsevad lehtedest eralduvate ainete ühendamise ja hajutamisega, tehes seda unenäolise teadvusega, justkui mähkides end uduloorina ümber taime.

Järgmine element, mida Steiner kirjeldab, on õhu ja soojuse element – selles elavaid vaimolevusi nimetab ta sülfideks, kes lindude tiivalöökidest tekitatud õhuvooludes lendlevad valguse suunas ja tagasi lenneldes kannavad taimedesse valgust.

Peale sülfide sfääri satub taim elementaarsete tulevaimude alale. Nii nagu sülfid koguvad valgust, nii vahendavad tulevaimud õietolmu abil taime õiele viljade valmimiseks vajalikku soojust.

Steiner nimetab taimede emaks maad ja isaks taevast – maa on taimede üsk ja taevas viljastav seeme. Tema teooria kohaselt ei leia taimede viljastusprotsess aset maa peal – nii nagu seda mõistab materialistlik taimeteadus, vaid see protsess, mis taime õies toimub on ettevalmistav protsess ja uue taime sünni toimub emakese Maa põues (Steiner, 1923).

Steineri väljaütlemised elementaarolendite osas pole 20. sajandi alguseks iseenesest uued ega revolutsioonilised, ta tõstab taas kilbile vanad, lummusega täidetud ja aegade unarusse jäänud õpetused, millest šveitsi päritolu arst ja loodusteadlane Paracelsus kirjutas juba 16. sajandil. Paracelsiuse ideed elementaarolenditest olid koondatud kokku Kreeka, Egiptuse, India käsituste järgi ja sellest sai alguse

elementaarolendite jagamine nelja gruppi – maavaimud- päkapikud, veevaimud- undiinid, tulevaimud- salamandrid, õhuvaimud- sülfid (Hall, 1997).

Sarnaselt klassifitseerib neid elementaare ka Steiner – ta nimetab samuti nelja liiki elementaarolevusi: päkapikud, sülfid, undiinid ja tulevaimud ja tema teoorias on kande roll emakesel Maal ning Isakesel taeval. Nende elementaarolendite illustreerimiseks teen katse leida tegelasi Beskow'i, Barkeri ja Olfersi lasteraamatutest. Kui kõrvutada nende kolme raamatu sisukirjelduses esinevaid tegelasi Steineri antroposoofilise taimevaatluse ideedes ilmnevate olenditega ja nimetades ka Steineri poolt formuleeritud taimekirjeldust loodud maailmaks nii nagu nimetasin lasteraamatute autorite loomingut loodud maailmadeks, siis loodan siinkohal leida maailmade ja nendes esinevate tegelaste sarnasusi ning isegi kokkukuuluvust.

Järgmistes peatükkides kirjeldan neid nelja liiki elementaarolendeid lähemalt ja kõrvutan neid raamatus esinevate tegelastega, eesmärgiks otsida võimalike ideelisi sarnasusi.

4.2.1. Päkapikud ja emake Maa

Steiner kirjeldab päkapikke maa sees tegutsevate jõududena, kelle kanda on mineraalse vahendamine taime juurestikku. Ta nimetab maa sees askeldavaid päkapikke kogu universumi – kogu maailma ideede kandjateks. (Steiner, 1923).

Antroposoofist pedagoogi Luise Schlesselmanni sõnul pole need ideed loovad, nii nagu inimestel, sest neile olenditele pole antud inimeste mõttejõude. Nad on küll terava mõistusega olendid, kuid ainult peegeldavad seda, mis olemas on – nii nagu kuu peegeldab päikesejõude. Ta toob kujundi vanadest muinasjuttudest, kus päkapikud kuupaistel tantsimas käivad ja soovivad endile möödakäijate habet ja juukseid, mis vanal ajal olevat olnud tarkuse sümboliks. Nende päkapikkude sooviks on saada endile inimlikku tarkusejõudu, sest inimese tarkus ja mõistusjõud on teistsugused kui maapõue rahva mõistusjõud (Schlesselmann, 1992, lk 40).

Steiner kirjeldab päkapikke oma olemusest tulenevana kogu maisust tõrjuvatena, nad soovivad pidevalt oma staatusest ja seisusest vabaneda ning sellest üleslükkejõust – maisusest taeva poole – sirutub taim ja tema kasvusuund on seetõttu alati ülespoole. Nii et päkapikud tõukavad taimed ülespoole kasvama nende maisusest vabaneda soovivast algjõust (Steiner, 1923).

Pöörates nüüd pilgu magistritöös vaadeldavate raamatute poole ja vaadeldes seal sarnaseid päkapikke, võib kohe nimetada, et Beskow'i ja Olfersi raamatutes on päkapikutaolised tegelased esindatud, kuid Barker'i lillehaldjate raamatus neid pole.

Sibylle von Olfersi raamatus „*Etwas von den Wurzelkindern*“, mille illustratsioon on esitatud Lisa 1, kirjeldab autor peategelastest juurelaste kaudu võimalikke, antroposoofia ideedele sarnaseid olendeid, kes elavad maapõues ehk emake Maa juures.

Samuti võivad Elsa Beskow'i päkapikupõnnid olla Steineri juurevaimude lastepärasteks prototüüpideks, kellest jutustab Beskowi raamat „*Tomtebo barnen*”⁸. Illustratsioon on leitav lisade nimekirjast – Lisa 4. Selles raamatus kirjeldatakse metsas elavat päkapikuperet, kelle liikmed suvel maa peal askeldavad ja talved maa sees valgust hoiavad. Beskow ei kasuta nimetust emake Maa, kuid kirjeldab nende eluaset järgnevalt:

„Üks päkapikk on metsas, ta elab männi all,

tal väike kena kodu on maa sees sügaval.

Ja päkapikume ja neli last on seal,

peas neli punast mütsi, kus valged täpid peal”... (Beskow, 2018, lk 1)

Beskow'i raamatus „*Miku läheb mustikale*“ ilmutab end samuti päkapikk, kellega koos Miku seiklustesse satub ja metsas rõõmsa päeva veedab (Beskow, 2019, lk 2). Selle päkapiku eluaset maa all ei kirjeldata, kuid tema tegutsemisest ja võluvõime omamisest jääb mulje, et tegemist on metsa kõige targema olevusega, keda peetakse metsade valdjaks – siinkohal võib tuua paralleeli Steineri poolt kirjeldatud juurevaimudest tarkusekandjaga, kellele meeldib tegutseda inimestega koos, saades neilt loovust ja ideede kujundusjõude.

4.2.2. Undiinid, sülfid ja tulevaimud

Rudolf Steineri poolt levitatud vaadete kohaselt on undiinid, sülfid ja tulevaimud kolm vaimolevust ja nende meelevaldas on taim maapinnast tärganuna. Undiinid ehk teisisõnu vetevaimud hoolitsevad taime veetasakaalu eest ja neid on ajast-aega kujutatud kaunite neidudena. Sülf on õhuvaim, keda sageli kujutatakse meessoost olevusena, teda tuntakse hoolsa valguskandjana, kes taimele valgust vahendab. Neljas elementaar on

⁸ Eesti keeles ilmunud „Päkapikupõnnid“ (Kriimu Kiisu Kirjastus 2018)

⁹ Carolina Pihelgase ja Hasso Krulli tõlge

tulevaim ehk salamander, tema annab taimetele õie puhkemiseks vajalikku soojust (Steiner, 1923).

Kõrvutades neid elementaarolevusi magistritöös vaadeldavate kolme autori raamatutes esinevatega, siis Steineri poolt antud kirjeldusega ja Goethe poolt nimetatud sulfide ja undiinide olemusega võivad sobituda Sisley Mary Barker'i värssides tegutsevad taime- ja puuvaimud-haldjad. Nende õhulist olemist sümboliseerivad tiivad ja nad on lehtede ja õie läheduses – kandes eneses valgust ja niiskust, nii nagu määratles seda Steiner'gi. Barker'i vaimolevuste näited on käesoleva töö lisade nimekirjas – Lisa 3 ja Lisa 5.

Sülfe võib leida ka Sibylle von Olfersi tegelaskujude hulgas. Tema raamatus „*Windchen*“ (1910) on tegelasteks tuulelapsed, kes toodud kirjelduste kohaselt sarnanevad Steineri õhuvaimude ehk sülfidega (Lisa 7).

Antroposoofiliste vaadete seisukohast võib tulevaimude ja taimede kohtumine avalduda Olfersi raamatus „*Im Schmetterlingsreich*“ (1916), mis jutustab loo liblikalastest (Lisa 8). Steineri antroposoofiliste ideede kohaselt ilmuvad tulevaimud alati mesilaste, liblikate ja teiste lillede ümber tiirlevate putukatega koos – neid tulevaimu võib tema sõnul kutsuda putukate auraks. Tulevaimud omandavad putukate juures oma ego tundmuse ja lisaks sellele soovivad nad andunult olla putukatega täielikult ühendatud (Steiner, 1923). Kuna Olfers otseselt tulevaimu ei kujuta, siis võib nende ilmumist lillede läheduses viibivate putukate kaudu aimu saada vaid antroposoofiaga kursis olija.

4.3. Kokkuvõtte antroposoofilisest taimevaatlusest ja uuritavate raamatute tegelaskujudest

Rudolf Steineri poolt levitatud antroposoofiline taimevaatlus tugineb ideel, et taime elutsüklil kulgeb nelja elemendi valdkonnas – ta kasutab Paracelsiuse elementaarolendite teooriat ning määratleb taime elutsükli juures tegevaks juurepäkapikud, vetevaimud, õhuvaimud, tulevaimud.

Neid samu vaimolevusi võib leida Olfersi, Beskow'i ja Barkeri loodud tegelaskujude hulgast, näiteks Olferski kasutab maa sees elavatest taimelastest kõnelevas värssraamatus nende laste kohta väljendit juurelapsed ning nimetab maapõue nende emaks, mis sümboliseerib emakest Maad. Beskow'i loomingus on sarnasteks

metsas elavateks tegelasteks päkapikupõnnid, kelle koduks on männialune maapõu. Õhuvaimud on esitletud Olfersi loomingus, neid kohtab seal tuulelastena.

Kõige tinglikum on tulevaimude esinemine, mis võib neis raamatuis olla seotud putukate ja liblikate voogamisega taimede ümber, sest Steineri vaadete järgi on putukad ja liblikad tulevaimude aura kandjad.

Vaadeldes Barkeri õiehaldjate kujutamist tiivuliste olenditena võib nendes ära tunda õhuvaimud ja vetevaimud – nad esinevad alati taime või puu õite läheduses ja nende visuaalsed ning luule kaudu edasi antud karakterid on üle kantavad Steineri poolt antud elementaaride kirjeldustele.

Siinses kokkuvõttes toodud vaimolendite ja nende tegevuste kirjeldused näitavad, et töös vaadeldud autorite loodud maailmades esinevad vaimolevused on sarnased Steineri poolt kirjeldatud taimede juures tegutsevate vaimolevustega.

Selle abil on võimalik näidata, et tegemist pole juhuslikkusest kantud kokkulangevusega, vaid kirjeldatu moodustab süsteemse lähenemisviisi, mida on näha Paracelsiuse õpetuses, mis kandub edasi Goethe vaimulaadis taimede kirjeldamisel, leiab väljenduse Steineri antroposoofiaideedes, Waldorfi pedagoogika taimeõpetuses ja vaadeldavates lasteraamatutes.

Steiner on oma vaatluses lähtunud vaimuteaduslikust printsiibist, milleks ta määratles isetu vaatluse, mis pelgalt kirjeldab ja on vaatleja hinnangutest vaba. Jääb mulje, nagu lasteraamatute autorid oleksid justkui lähtunud Steineri kirjeldustest, kuid ilu ja lastepärasuse lisamine on loonud need olevused just lapse maailmatunnetust silmas pidades, nii nagu kirjeldas seda esmakordselt Rousseau.

4.4. Antroposoofia ja uuritavad raamatud tänapäeval

Uuritavad lasteraamatud on sobivad ettelugemiseks eelkooliealistele lastele ja seetõttu leidub neid Waldorfi koolide ja lasteaedade vanematele soovitatud raamatute nimistutes – see tuleneb sellest, et Waldorfi lasteaias ei õpetata lastele lugemist, vaid kõige olulisem on vaba mäng ning raamatuid loeb ette täiskasvanu – kasvatajad või lapsevanemad. Soovitused vanematele antakse pedagoogide poolt vanematele mõeldud koosviibimistel ja korraldatud vanemahariduse loengutel. Beskow'i, Olfersi ja Barkeri

raamatud on lasteaedades ja koolides ostmiseks saadaval ja samuti lastele kohapeal uudistamiseks. Õppekava väljavõte Waldorfi lasteaiast Pauliine:

„Waldorfpedagoogikal põhinevas lasteaias ei tegeleta lapse intellektuaalste oskuste arendamisega tavapärasel moel lugema-, kirjutama- ja arvutamaõpetamisena, kuna waldorfpedagoogika ja antroposoofilise meditsiini seisukohast ei ole see lasteaiaealisele lapsele eakohane. (Pauliine Lasteaed, 2014, lk 4)“

Lasteaia õppekavas on viited muinasjutu olulisusele väikelapse kasvamisel ja määratletakse, et seeläbi toidetakse lapse hinge rohkete muinasjutust tekkivate kujutluspiltidega. Õppekavas on toodud ka Grimmide lugude nimekiri:

„Muinasjuttudel ja juttudel on kindel koht igas päevas. Need ehtsad rahvamuinasjutud, mida me lastele jutustame elavas sõnas, räägivad piltide kaudu muundumisest, äranõidumisest ja pääsemisest. Neis on kogu inimeseksolemise saladus ja elukäik. Mis on inimlik moraaliõpetus ilma moraali lugemata? See on toit lapse hingele oma sügavas tõepärasuses. Muinasjuttude valikul lähtume laste east ja aastaajast (näiteks sügisel “Möldri tütar”, talvel “Tähetüdruk”, “Emand Holle”; kevadel “Lumivalgeke”, suvel “Punamütsike”). Me kordame üht muinasjuttu vähemalt ühe kuni kahe nädala vältel, sest mida kauem me üht ja sama muinasjuttu jutustame, seda kauem ja sügavamalt saavad lapsed sellesse sisse elada. Jutustatakse elavalt, rahulikult hääletoonil, ilma dramatiseerimata. Elu kulgeb ja kõik sünnib muinasjutus just nii nagu peab. Sõna-sõnalt samamoodi jutustatud jutt rikastab lapse hingeelu kujutluspiltidega ja annab inspiratsiooni mängudeks; kordused loovad lapses turvatunde, annavad mälu võimaluse ärgata ning õpetavad õigeid keelelisi vorme. (Pauliine Lasteaed, 2014, lk 24)“

Saksa antroposoofiline pedagoog ja Waldorfi lasteaedade kaasasutaja Helmut von Kügelgen on rõhutanud Rudolf Steineri poolt väljaõeldut: „Inimhinge on kustumatu vajadus lasta muinasjutuainesel läbi oma soonte voolata, nii nagu organismil on vajadus lasta toitainetel endas tsirkuleerida“ (Kügelgen, 1994, lk 90). Kügelgeni seisukohta refereerides ilmneb, et tema arvamus kohaselt kujundavad kosmilised ülesehitus- ja kasvujõud lapse keha maisemaks ning üha kindlapiiriliseks aja jooksul muutuvasse vormi. Täpselt needsamad jõud on ametic ka vaimsete tõsiasjade muutmisel muinasjutupiltideks ja on vaimutoiduks last tervendavatele elujõududele.

Seega Waldorfi lasteaedades kasutatakse pedagoogilistel eesmärkidel muinasjutte ja eriti mõjusateks peetakse Steineri õpetuse järgi vana müsteeriumikeele

kategooriasse sobituvaid muinasjutte, nt vendade Grimmide lugusid. Beskow'i, Olfers'i ja Barker'i raamatuid on pakkumisel Goetheanumis ja teiste antroposoofilise kirjanduse kirjastajate ja edasimüüjate veebipoodides.

Peamised antroposoofilise kirjanduse levitajad:

- Floris Books (Šotimaa)
- Philosophisch-Anthroposophischer Verlag am Goetheanum (Šveits)
- Verlag Freies Geistesleben & Urachhaus (Saksamaa)

KOKKUVÕTE

Käesolev magistritöö annab ülevaate *fin de siècle* perioodil ilmunud lastekirjanduse žanri ja religiooni kokkupuudetest.

Töö on jaotatud nelja peatükki, millest esimeses on tutvustatud Euroopa kirjandusajalugu romantismist *fin de siècle* perioodini – kuidas tekkis arusaam uudest lapse mõistmisest, millal hakati Saksamaal, Rootsis ja Inglismaal avaldama esimesi lasteraamatuid, millised kirjandusvoolud saatsid lasteraamatute ajalugu. Teises peatükis on kaardistatud ja iseloomustatud kolme autori lasteraamatutes loodud maailmad sisu ja tegelaste kaudu. Kolmas peatükk kirjeldab lasteraamatute ilmumise aegset *fin de siècle* miljööd ning kontrastsust ja selles esile kerkinud alternatiivseid religioosseid suundumusi. Neljandas peatükis on lasteraamatute žanri määratlemise katse religioosses vaates – kirja on pandud antroposoofia peamised ideed ja lähema vaatluse all on Rudolf Steineri poolt peetud loeng, mis tutvustab antroposoofilist taimevaatlust, eesmärgiga leida seoseid, kuidas magistritöös vaadeldavate, kolme raamatu loodud maailmad on kooskõlas antroposoofia ideedega.

Magistritöö eesmärgiks on anda ülevaade 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi algul tekkinud kindlate struktuuri- ja vormitunnustega lastekirjanduse žanrist sisu ja tegelaskujude kaudu, ajaloolises ning religioosses vaates ja vastata küsimustele – kuidas on tekkinud žanr kooskõlas üldisemate sajandilõpu (*fin de siècle*) meeleoludega ning mida kõneleb see žanr religioosses perspektiivis?

Töö kirjutamise protsess lähtus neljast uurimisküsimusest. Esimene neist otsis vastust sellele, et kuidas sobib see žanr kokku lastekirjanduse ajaloos ja kirjanduse ajaloos üldisemalt ilmnenu vooludega? Töös uuritud materjali põhjal saab järeldada, et üldiselt sobitub see žanr lastekirjanduse ajaloos *fin de siècle* perioodil ilmunud teiste autorite lasteraamatutega, kuid erinevus ilmneb antropomorfistlikes elementides, kus loomad tegutsevad inimesesarnastena, neil on äratuntavad inimtüüpide iseloomujooned, nad tunnevad samu tundeid, mida inimesedki, kuid Beskow'i, Olfersi loomadest

tegelaskujud pole riietatud inimesesarnaselt, kuigi kõnelevad nagu inimesed. Samuti on erinevuseks see, et Beskow, Olfers ja Barker on hingestanud ka taimed ja maa.

Vastuseks küsimusele üldisema Euroopa kirjanduse vooludega sobitumise kohta *fin de siècle* meeleoludest lähtuvalt võib leida, et romantism vooluna, millest sündiski lastekirjandus, polnud vaatamata realismi voolu ilmnemisele veel lõplikult tahaplaanile jäänud ja puhkes taas selles kontrastide meeleolus õitsele.

Teine uurimisküsimus otsis kirjeldavat vastust, et missugused on uuritavate lasteraamatute tegelaste ja sisu poolt loodud maailmad? Selle kirjelduse peamine tunnus on, et kõik kolm autorit kingivad lugejale sarnase sõnumi: looduses elavad olendid pole kõik silmale nähtavad, aga nende tegutsemise abil on looduses toimuvad protsessid hingestatud ja elavad. Nad aitavad hättasattunuid, valvavad looduses heakorra järel, kingivad taimedele rõõmsameelsuse ja ilu. Emake Maa hoolitseb soojuse ja turvalisuse eest ja armastab oma lapsi.

Kolmanda uurimisküsimuse ülesanne oli välja selgitada, et kuidas sobib see lastekirjanduse žanr kokku *fin de siècle* meeleoludega? Siinkohal tuli tolle aja kontrastide meeleolust vastuseks samuti kontraste sisaldav, sest ühest küljest ilmusid Max Weberi teesid, mis kuulutasid lummuse kadu Euroopas, teisalt jällegi ilmnes, et alternatiivsete religioossete ilmingute kirjeldused on kokkuviidavad raamatutes loodud maailmade kirjeldustega, milles üldistav ühisosa on leitav lummuse olemasolu ja looduse hingestatuse nähtavakstulekuga.

Neljas küsimus otsis vastust sellele, et milline on neis lasteraamatutes esinevate maailmade puutepunkt religiooniga? Siinses töös toodud lasteraamatutes ilmnevate vaimolendite ja nende tegutsemise kirjeldus näitab, et need on sarnased Steineri antroposoofilistes ideedes kirjeldatud taimede juures tegutsevate vaimolevustega. Nende kirjelduste kaudu saab näidata, et selles ilmnev moodustab kindla süsteemi. Jääb mulje, nagu lasteraamatute autorid oleksid justkui lähtunud Steineri kirjeldustest, kuid ilu ja lastepärasuse lisamine on loonud need olevused just lapse maailmatunnetust silmas pidades, nii nagu kirjeldas seda esmakordselt Rousseau

Kasutatud kirjandus ja allikad

- Berger, S. (2006). *A Companion to Nineteenth-Century Europe, 1789 - 1914*. Hoboken: Blackwell Publishing Ltd.
- Beskow, E. (2018). *Päkapikupõnnid*. Pärnu: Kriimu Kiisu Kirjastus.
- Beskow, E. (2019). *Miku läheb mustikale*. Pärnu: Kriimu Kiisu Kirjastus.
- Blamires, D. (2008). *In Telling Tales: The Impact of Germany on English Children's Books 1780-1918*. Cambridge: Open Book Publishers.
- Blom, P. (2010). *Pöörased aastad. Euroopa 1900-1914*. Tallinn: Kirjastus Varrak.
- Carlgren, F. (1992). *Vabaduskasvatus*. Tallinn: Eesti Õppekirjanduse Keskus.
- Cosslett, T. (2016). *Talking Animals in British Children's Fiction, 1786–1914*. New York: Routledge.
- Davies, N. (2014). *Euroopa ajalugu*. Tallinn: Kirjastus Varrak.
- Eesti Antroposoofiline selts. (2022). *Antroposoofia*. Kasutamise kuupäev: 31. märts 2022. a., allikas <http://antroposoofia.ee/>
- Ewers, H.-H. (2002). *Children's Literature Research in Germany*. Allikas: Children's Literature Association Quarterly 27, no. 3: 158-165: doi:10.1353/chq.0.1511.
- Fadiman, C. (2022). *Children's literature. Scandinavia. Sweden*. Kasutamise kuupäev: 16. märts 2022. a., allikas Britannica: <https://www.britannica.com/art/childrens-literature/Scandinavia>
- Fadiman, C. (2022). *Children's literature. Germany and Austria*. Kasutamise kuupäev: 21. märts 2022. a., allikas Britannica: <https://www.britannica.com/art/childrens-literature/Germany-and-Austria>

- Faivre, A. (2010). *Western Esotericism : A Concise History*. New York: State University of New York Press.
- Ferber, M. (2006). *A Companion to European Romanticism*. John Wiley & Sons.
- Floris Books. (2022). *Sibylle von Olfers*. Kasutamise kuupäev: 21. märts 2022. a., allikas <https://www.florisbooks.co.uk/authors/sibylle-von-olfers.php#biography>
- Flower fairies. (2022). *Flower fairies*. Kasutamise kuupäev: 4. aprill 2022. a., allikas <https://flowerfairies.com/>
- Forsas-Scott, H. (2001). *Swedish Women's Writing 1850-1995*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Frazer, J. G. (2001). *Kuldne oks : uurimus maagiast ja religioonist : uus lühendus /*. Tartu: Varrak.
- Goethe, J. W. (1972). *Faust* (Kd. I). (A. Sang, Tõlk.) Tallinn: Eesti Raamat.
- Goetheanum. (2022). *Goetheanum history*. Allikas: <https://goetheanum.ch/en/history>
- Grenby, M. (2014). *The origins of children's literature*. Kasutamise kuupäev: 24. märts 2022. a., allikas British Library: <https://www.bl.uk/romantics-and-victorians/articles/the-origins-of-childrens-literature#authorBlock1>
- Guibert, E. (2021). *On the Usefulness of Modern Animism: Co-Creating Architecture with Soils as Ontopolitical Practice*. Allikas: GeoHumanities, Vol 7, 2021 - Issue 1: <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1080/2373566X.2021.1904785>
- Göbel, N. (2019). *How it all began: The history of Waldorf schools*. Kasutamise kuupäev: 5. aprill 2022. a., allikas Waldorf100: <https://www.waldorf-100.org/en/waldorf-education/history/>
- Hall, M. (1997). *PARACELSUS His Mystical and Medical Philosophy*. Kasutamise kuupäev: 5. aprill 2022. a., allikas Internet Archive: https://archive.org/stream/180838745ManlyPHallPARACELSUS/180838745-Manly-P-Hall-PARACELSUS_djvu.txt

- Harbison, E. H. (1955). *The Age of Reformation*. Cornell University Press.
- Hauser, A. (1999). *Social History of Art, Volume 3 : Rococo, Classicism and Romanticism*. Taylor & Francis Group.
- Hearn, M. (2022). *The fin de siècle and the multiple temporalities of historical periodization*. Allikas: Rethinking History, The Journal of Theory and Practice, Volume 26, - Issue 1, 32-50: DOI: 10.1080/13642529.2022.2031802
- Josephson-Storm, J. A. (2017). *The Myth of Disenchantment: Magic, Modernity, and the Birth of the Human Sciences*. Chicago: University of Chicago Press.
- Kåreland, L. (2008). *Barnlitteraturens utveckling i sverige*. Kasutamise kuupäev: 25. aprill 2022. a., allikas litteraturbanken.se:
<https://litteraturbanken.se/red/presentationer/specialomraden/BarnlitteraturensUtvecklingISverige.pdf>
- Kern, S. (2014). *The Fin-de-Siècle World (1st ed.)*. (M. Saler, Toim.) Routledge.
- Knowles, M., & Malmkjaer, K. (1995). *Language and Control in Children's Literature*. London: Taylor & Francis Group.
- Kovacs, C. (2005). *Botany*. Edinburgh: Floris Books.
- Kügelgen, H. (1994). *Waldorf-lasteaed*. Tallinn: Librarius.
- Ledger, S., & Luckhurst, R. (2000). *The Fin de Siècle: A Reader in Cultural History, c.1880-1900*. Oxford: Oxford University Press.
- Lerer, S. (2014). *The Fin-de-Siècle World*. (M. Saler, Toim.) Routledge.
- Levenson, M. (2011). *Modernism*. Yale University Press.
- Lindström, J. (2012). *Svenska Barnboksakademin*. Kasutamise kuupäev: 2. märts 2022. a., allikas <https://www.barnboksakademin.com>
- Litteraturhistorien.se*. (2022). Kasutamise kuupäev: 2. märts 2022. a., allikas <https://litteraturhistorien.se>

- Maeyer, J., Ewers, H.-H., & Ghesquière, R. (2005). *Religion, Children's Literature, and Modernity in Western Europe, 1750-2000*. Leuven: Leuven University Press.
- Mandler, P. (2014). *The universities and the human sciences*. (M. Saler, Toim.) Routledge.
- Olfers, S. v. (2005). *The Story of the Snow Children*. Floris Books.
- Olfers, S. v. (2016). *Etwas von den Wurzelkindern*. Stuttgart: Esslinger in der Thienemann-Esslinger Verlag GmbH.
- Olfers, S. v. (2021). *Story of the wind children*. Floris Books.
- Olfers, S. v. (2021). *The Story of the Butterfly Children*. Floris Books.
- Pauliine Lasteaed. (2014). *Lasteaed Pauliine õppekava*. Kasutamise kuupäev: 6. aprill 2022. a., allikas Herbert Hahni Selts: http://hahn.ee/wp-content/uploads/2014/12/Lasteaed-_Pauliine_-%C3%B5ppekava.pdf
- Pärnu Waldorfkool. (2022). *Pärnu waldorfkooli õppekava*. Kasutamise kuupäev: 5. aprill 2022. a., allikas http://hahn.ee/wp-content/uploads/2022/03/I_Uldosa.pdf
- Rosenthal, L. (2008). *Romanticism*. New York: Parkstone International.
- Rountree, K. (2012). *Neo-Paganism, Animism, and Kinship with Nature*,. Allikas: Journal of Contemporary Religion, Vol 27, - Issue 2: 305-320: <https://doi-org.ezproxy.utlib.ut.ee/10.1080/13537903.2012.675746>
- Rousseau, J.-J. (1997). *Émile*. Tallinn: Olion.
- Schlesselmann, L. (1992). *Die Christlichen Jahrefeste*. Stuttgart: Verlag Freies Geistesleben.
- Schneider, J. (2007). *The Age of Romanticism*. Greenwood Publishing Group.
- Steiner, R. (1918). *Goethe as Father of Spiritual Research*. Kasutamise kuupäev: 04. aprill 2022. a., allikas Rudolf Steiner Archive: <https://wn.rsarchive.com/Lectures/19180221p01.html>

- Steiner, R. (1923). *The Plant-World and the Elemental Nature-Spirits*. Kasutamise kuupäev: 1. aprill 2022. a., allikas Rudolf Steiner Archive: <https://wn.rsarchive.com/Lectures/19231102p01.html>
- Steiner, R. (1994). *Kasvatuskunst*. Tallinn: Librarius.
- Steiner, R. (1996). *Sissejuhatuse ülemeelelise maailmatunnetuse ja inimese määratluse*. Tallinn: Eesti Antroposoofilise Seltsi kirjastusgrupp.
- Stuckrad, K. (2010). *Locations of Knowledge in Medieval and Early Modern Europe : Esoteric Discourse and Western Identities*. BRILL.
- Svenskt kvinnobiografiskt lexikon. (2018). Kasutamise kuupäev: 22. märts 2022. a., allikas <https://skbl.se/en/article/ElsaBeskow>
- Talvet, J. (1999). *Maailmakirjandus 2. osa. Romantismist postmodernismini*. Tallinn: Koolibri.
- Teverson, A. (2013). *Fairy Tale*. Taylor & Francis Group.
- Thacker, D. C., & Webb, J. (2002). *Introducing Children's Literature : From Romanticism to Postmodernism*. Taylor & Francis Group.
- The British Library. (2022). *Childhood and Children's Literature*. Kasutamise kuupäev: 17. märts 2022. a., allikas British Library: <https://www.britishlibrary.cn/>
- The Estate of Cicely Mary Barker. (2022). *Flowerfairies*. Kasutamise kuupäev: 21. märts 2022. a., allikas <https://flowerfairies.com/books/about-the-author/>
- Travers, M. (2006). *European Literature from Romanticism to Postmodernism : A Reader in Aesthetic Practice*. London: Bloomsbury Publishing Plc.
- Weber, M. (2002). *Võimu ja religiooni sotsioloogias*. Tartu: Vagabund.
- Weber, M. (2010). *Poliitika kui elukutse ja kutsumus, teadus kui elukutse ja kutsumus*. Tallinn: Tallinna Ülikool.
- Whitworth, M. H. (2007). *Modernism*. John Wiley & Sons.

Viljandi Vaba Waldorkool. (2018). *Viljandi Vaba Waldorkooli õppekava*. Kasutamise kuupäev: aprill. 19 2022. a., allikas https://viljandiwaldorf.ee/wp-content/uploads/2018/11/VILJANDI_WALDORFKOOLI_%C3%95PPEKAVA_12.II-2018.pdf

Summary

This master's thesis provides an overview of the touch point between the genre of children's literature and religion published during the *fin de siècle* period.

The thesis is divided into four chapters, the first introduces the history of European literature from Romanticism to the *fin de siècle* period - how a new understanding of the child came to light, when the first children's books were published in Germany, Sweden and England, what literary flows accompanied the history of children's books. The second chapter maps and characterizes the worlds created in the children's books of the three authors – through content and characters. The third chapter describes the *fin de siècle* milieu and contrast at the time of the children's books and the emergence of alternative religious trends in it. The fourth chapter attempts to define the genre of children's books from a religious perspective – the main ideas of anthroposophy have been mapped out, as well as a closer study of a lecture by Rudolf Steiner, which introduces anthroposophical plant observation, aims to find connections between the worlds of the three books in the master 's thesis and anthroposophy.

The aim of the thesis is to provide an overview of the genre of children's literature with definite structural and formal features in the late 19th and early 20th centuries through its content and characters, historical and religious views, and to answer questions - how does the emerging genre resonate with overall *fin de siècle* tendencies and what does it convey from a religious perspective?

The process of writing the work was based on four research questions. The first of them sought an answer to the question of how this genre fits in with the trends that have emerged in the history of children's literature and in the history of literature in general. Based on the material studied in the work, it can be concluded that this genre is generally in line with the children's books of other authors published in the history of children's literature during the *fin de siècle* period, but the animal characters of Beskow and Olfers are not dressed like men, though they speak like men. Another difference is that Beskow, Olfers and Barker have also animated plants and earth.

In response to a question about the adaptation of more general European literature to *fin de siècle* moods, Romanticism, as the origin of children's literature, had not yet been relegated to the background and bloomed again in this mood of contrasts.

The second research question sought a descriptive answer to what kind of worlds are being created by the characters and content of the children's books being studied? The main feature of this description is that all three authors give the reader a similar message: not all living beings are visible to the unaided eye, but through their activities, the processes that take place in nature are spirited and alive. They help those in need, keep order in nature, give plants joy and beauty. Mother Earth takes care of warmth and safety and loves her children.

The task of the third research question was to find out how this genre of children's literature fits in with the *fin de siècle* tendencies. At the same time, the mood of the contrasts at the time also became contrasting, with Max Weber's theses announcing the disappearance of enchantment in Europe and the descriptions of alternative religious phenomena with the appearance of animated nature.

The fourth question sought to answer the question of the touch point of religion with the worlds in these children's books. The description of spiritual beings and their activities in the children's books in this research shows that they are similar to the spiritual beings in the plants described in Steiner's anthroposophical ideas. From these descriptions it can be shown that what appears in it forms a certain system. It seems as if the authors of children's books were based on Steiner's descriptions, but the addition of beauty and childhood has created these beings precisely in the child's sense of the world, as Rousseau first described.

LISAD

Lisa 1. „Etwas von den Wurzelkindern“ 1906

(Kasutatud Kriimu Kiisu Kirjastuse loal)

Lisa 2. Elsa Beskow „Puttes äventyr i blåbärsskogen“ (Beskow, 2019)

Pildil on kujutatud haldjast pohlaemandat oma tütardega (1906) (Beskow, 2019)
(Kasutatud Kriimu Kiisu Kirjastuse loal).

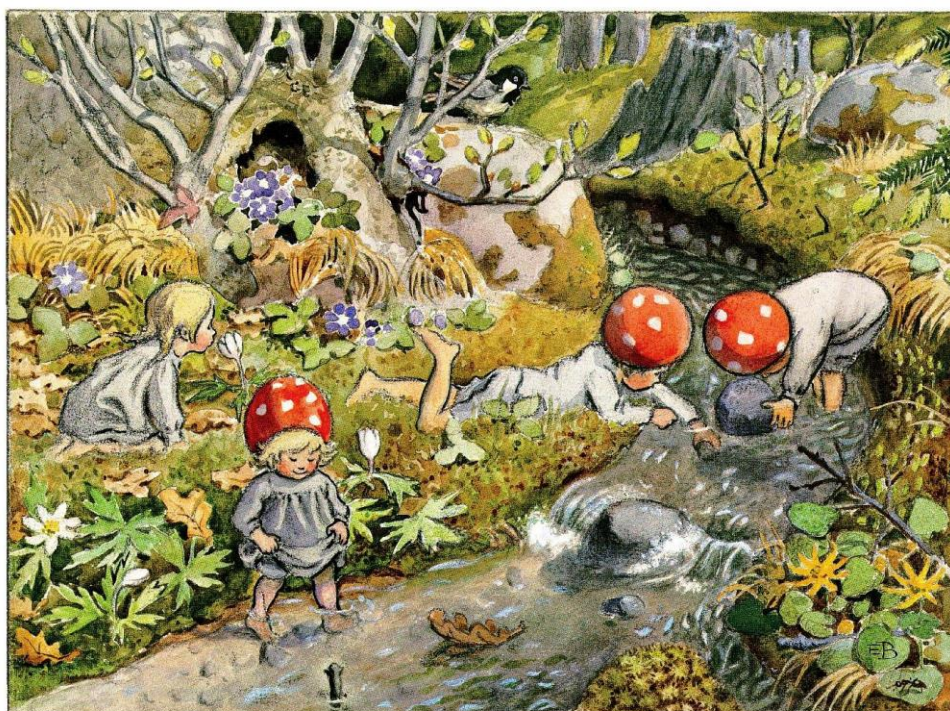
Lisa 3. Cicely Mary Barker „*Flower Fairies of the Spring*“ (1923) (The Estate of Cicely Mary Barker, 2022)

Lisa 4. Elsa Beskow „Päkapikupõnnid“ (Beskow, 2018)

(Kasutatud Kriimu Kiisu Kirjastuse loal)

PÄKAPIKUPÕNNID

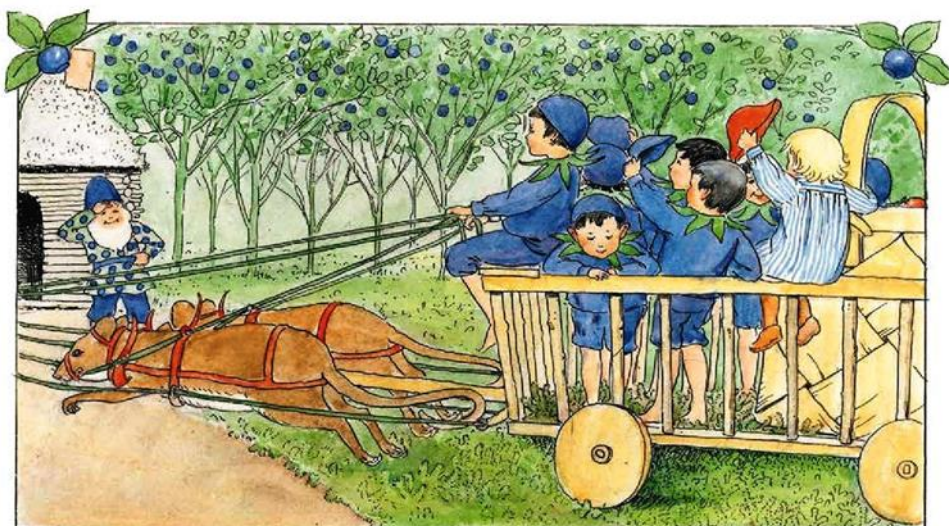

Elsa Beskow

Lisa 5. Elsa Beskow „Miku läheb mustikale“ (Beskow, 2019)

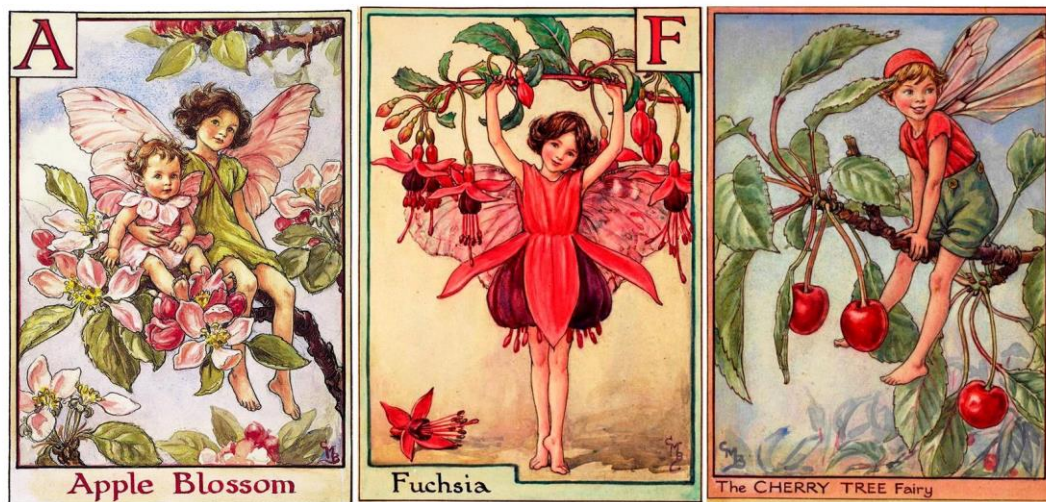
(Kasutatud Kriimu Kiisu Kirjastuse loal)

MIKU LÄHEB MUSTIKALE

Elsa Beskow

Lisa 6. Cicely Mary Barkeri vaimolendite kujutamise näited (Flower fairies, 2022)

Lisa 7. Sibylle von Olfers (Olfers, 2021)

Lisa 8. Sibylle von Olfers (Olfers, 2021)

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Monika Lelle-Haav, annan Tartu ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose LASTEKIRJANDUS FIN DE SIÈCLE PERIOODIL JA RELIGIOOSED SUUNDUMUSED, mille juhendaja on Erki Lind, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

1. Annan Tartu ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Monika Lelle-Haav

20.04.2022